

Година прва. — Свеска пета.
У Бечу 26. фебруара 1875.

ИЛУСТРОВАН ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ И ПОУКУ.

Излази 26. сваког месеца.
Годишња је цена 6 ф. или 72 гр. ч.

ТРПЕН СПАСЕН.

Роман у три књиге.

од

Јаше Игњатовића.

XII.

Настао је други живот у кући господара Макса.

У колико је у почетку био лаћман Предић мио гост, у толико је већма гледао господар Макса да га се после курталише.

Лаћман је био највећма крив, што је ствар тако пукла по вароши, да другог спасенија није било, већ или се одмах женити, ил се натраг повући. Но и господар је Макса касно увидио, да је заљубљен пар у почетку његовим повлађивањем у љубави забасао. Но било како му драго, господар је Макса ипак мало умирен, од како лаћмана Предића нема.

Милева је у великој жалости, у већој, него када јој је брат Гавра у Пешту отпутовао. Не иде никуда, кад је сама плаче; никада није ни помислила, да ће је лаћман изневерити.

Идонста је лаћман изневерио. Његова љубав са Милевом растопила се у униформи огрејане сунцем Италије. Ал шта ће сад она?

Другог разговора увароши и нема, но како је Милева са лаћманом на-

V

Коста Трифковић.

села. Све даме и господичићи, кад пролазе њеним сокаком, гледају на прозор хоће ли је видети, да јој што из лица проуче. Милева не извирује.

Мати је кад и кад приволи да иде с њом у шетњу, и онда се обуче у црне свилене хаљине. Кад се шеће, нит' гледа на лево нит' на десно, нит' се обазире.

Најрадије иде на гробље, и то сама, у јутру рано, тек што се сунце роди. Тражи гробове умрлих девојака и младића. Седне на таки гроб, промишљава о животу у младости, бере гробско цвеће и склапа га у китицу. Види капљицу на цвећу, то је од росе, а роса испарење гробско, задах душе несретне девојке, коју је драги изневерио. У том росном огледалу огледа се Милева, дивно изгледа, па опет као кроз призматично стакло чини јој се да види лик лаћмана, па стидљиво поглед натраг тргне, па онда прочита „оченаш“ и још коју молитву, скупи цвеће, уздана и оде.

Господар Макса хтео би Милеву да начини оном истом, која је била пре него што је лаћман у кућу дошао. Тежак задатак, ту не помаже сва берберска „непостижимост.“ Свако дело на свету мора оставити траг за собом, а тај траг не да се уништити.

Једаред се господар Макса на само разговара са госпођом Фемом.

„Шта си се тако снујдила порцолану мој, ваљда тек теби није жао за лаћманом.“

„Жао ми је детета, сад су је изнели на глас, а подигла се била, шта ћемо сад?“

„Ништа, ми ћемо опет натрашке, па ако све жице попуцају, шта фали Боки?“

„Не ће она за Боку ни по што?“

„И ти порцолану ниси у почетку за мене хтела, па си се опет приводела, па шта ти сад фали?“

„Друга су оно времена била, сад се све више изискује нег' онда; да дође бар какав мали „беамтер“ или трговац, или имућнији капалин, арендатор, да девојка може као год и код оца живити.“

„Тешко је на то чекати, видиш какав је свет, на варање склоњен, може опет насести, други пут, трећи пут, па онда бог зна хоће ли добити и као што је Бока.“

„Она је сирота тек у толико насела, што је лаћман оно обрицао, што није могао испунити, а иначе био је учтив, и ту нема за Милеву замерке.“

„Но, но, порцулану мој, све је тако, ал знаш опет, кад и невино кога извичу, и то је белај.“

„Ни онда не би морала спасти баш на Боку.“

„А шта мислиш да је Бока мачији кашаљ, Бока је вредан момак, субјект, да му пара нема, тај да отиде у Пешту Лоштајнеру, па за по године да га видиш шта зна, зачудила би се порцолану мој.“

„Па нек иде куд му драго.“

„Јест, ал кад једаред оде, тај се не враћа лако натраг. Па узми само и сада, он води читаву официну, ти живиш као милостива госпођа, а ја као милостиви господин, и Милева као права фрајла, а Бока нам преко своје руке новац додаје. Но знаш шта, порцолану мој, украти мало гордост твоје кћери, па ако за по године каква јача партија не дође, а она нека буде онда Бокина.“

„Та шта мислиш човече тако брзо, та није девојка оматорила, а лепа је, то јој бар нико не може одрећи, па за што да још не чека?“

„Хајд' малко нека баш и чека, ал то сам ти хтео казати, да јој из далека кажеш, да не буде опора према Боки, јер покрај Боке је осигурана. Шта ту лаћман? оно је лепо с тим људма у друштву бити, одмах те за мало отменијег држе, пиј, једи с њима, ал само не у тешњу свезу, јер може човек накаљати. Ето, само што сам му казао „драги Емиле“, па ме је у друштву изобличио, а овамо колико сам му пута узајино на фарбл новаца. не ћу ништа да ти говорим, има што сам му дао па је и пропало, без писмена, па у четир ока био сам и „пер ту“ с њиме, мани се. Њима је уливено, да нису осталим грађанима равни, имају од горе заповест, да се с нама не барабаре, да се устручавају. То нек остане међу нама, немој даље разносити. Кад се који од њих искрено к нама приближује, и који види, да смо сви по богу и закону браћа, па ти је љубезан — а оно га у његовом јату гоне. Не сме фалити. Не један је страдао због тога. — Оно се трефи да која девојка буде сретна, има официр кауцију па је узме, но то је „треф.“ Исповедимо истину, и ми смо тако мислили, ал нисмо трефили, па сад опет пик на ново.“

„Па шта ћеш с тим да рекнеш?“

„То, да Боку не испустиш, и да Милеву на ниже повучеш. Трефи л' се какав бољи, добро, ал ако не — онда Бока нек не фали. Хајд' сад мисли колико хоћеш; идем у кафану.“

Господар Макса оде, а госпођа Фема остаде, и о ствари размишља.

Господар Макса био је иначе строг чо-

век, ал према женском spolu попустљив. Он би могао Милеву мало већма и у корду узети, ал је гледао као зеницу у оку, и кад хоће што строжије да произведе, а он то преко госпође Феме чини.

Но тешко је Милеву натраг у стари колосек довући.

Док није лаћмана познала, имала је истина мало неспретно понашање, ал ипак мало, кад чашу разбије, збуни се, канда је бог зна шта скривила; кад је момак види, спусти трепавице и у земљу гледи, па на свако питање образ јој запламти. Проста, лепа, дивна девојка.

Од кад је лаћмана познала, сад не видиш просту девојку, но елегантну даму, лепо лице набавило некакав милитарно-аристократски израз, ход господствен, тоалет елегантан. Само јој лице мало показује навелико „страданије“, лице бледо, чарне очи потамнеле, ал све то велику душевну снагу показује, борбу, у којој се љубав и нада скрасила.

Милева се научила на милитаран сталеж.

Можеш се ти, Боко Глаћеновићу, ма колико циврати, можеш бити бог зна какав субјект, можеш бог зна какве фракове са жути дугметима носити, можеш се фризирати како хоћеш, ал Милевино срце задобити не ћеш. Туче те униформа. Да си имао униформу као лаћман, кад си у кућу господара Максе ступио, могло би што и бити, ал овако ништа.

Фрајла Милева и у говору има са свим милитарне манире. Говори лепо немачки, истина онај милитарски јаргон меша много францеских речи, као „famos“, „fidele“, „surperbe“, ал и то сачињава елеганцију.

Фрајла Милева кад види пролазеће на сокаку официре, зна пресудити, који има најлепши ход, држање, коме униформа најлепше стоји. Налази се по гдекоји и међу официрима, особито међу капетанима, који су подебљи и мало трбушати, одмах како види таквога, каже или помисли „trottelhaft“.

И у највећој жалости, то јој би у нечему утеха, када је видела каквог феш официра, који би нешто на Предића наличио, одмах би рекла „фешер официр.“

Тако Милеви пролазе дани у жалости, у прошлим споменима; све, све, ал нема праве утехе, задовољства.

Премда је фрајла Милева насела, ипак сви се врзу њеним сокаком, сви гавалери, штуцери, официри гледају на њен прозор. И то је нека утеха.

Но Глаћеновић како спази те пашажере, а он пред врата нафризиран пуши цигару, па дим до по сокака раздува да их растера, као комарце с оманом.

Када је видио, да му господар Макса повлађује, а он се окуражи, те држи, да је дошло време, да може и писмом љубав изјаснити.

Три дана је студирао како ће писмо да напише. Нема лаћмана супарника, он држи, да је и у њеном срцу таква иста шупљина, као у његовом после Салике.

Мисли се каквим ће језиком, закључи немачки писати, јер зна да је фрајла са официри најрадије немачки говорила, шта више познати су му и гдекоји њени изрази.

Напише писмо, и баци јој кроз прозор у собу, и то пред вече код отворених шалузија, ил као што Бока каже „шалона.“

Фрајла нађе писмо и чита:

„An die Fräuln Mileva von Svilokosics, madamosel in Neusatz.“

„Libe Fräuln. Zu erstmol wi ich si gsen hob, i hob si kern kopt, und main herz hot um si geklopft. I hob si ser gern libe fräuln, i was das si soldoten kern hom, ober ter laitnant ist furt, ter komt nit mer zuruk. Ter Voter was a das i si kern hob i pin subjekt, won si hairat, wern leben wie kanarinvogel. Sagens ainmal jo, und alles is fertig, ich kusse si und bin mit

inen im hailigen Gaiste. Kis ti hand. Gyoka Gladenovics subject in erste officin bei Hern Svilokosits. Adie.“

Када је фрајла Милева писмо прочитала, и од невоље се насмејала, а да му изјави како код ње стоји ствар, одговори му у овом писму, које му је по шегрту послала.

„Herrn Gladenovics Subjekt.

Lieber Freund!

„Sie bieten mir an ihre Neugung, danke schön, das ist charmant von ihnen. Aber mein Herz ist ganz gebrochen, ich kann mich im Momente an Niemanden anschliessen, aber Gott wird auch für meine Zukunft sorgen, und meinem Herzen Ruhestette gönnen, sie aber lieber Gjoko, werden sie sich zufriedenstellen, wenn ich ihnen dafür nur sage, — Dank. E.S.“

Када је Бока то писмо прочитао, дошао је сав у забуну. Он је то писмо по свом тумачу, и држао је да је то прави „липсприф“ од фрајле Милеве. Прочито га десет — дваест пута, један смисао. Не ће она бадава писати „lieber Freund“ „lieber Gjoko“, то је прави „липсприв“, љубав је ту.

Бока оде „волу“, састане се са субјектима, и прочита им писмо. Један тумачи овако, а други онако. Ал сваки каже да нешто мора бити у ствари.

Бока да сутрадан разгласити по целој вароши, да је добио од фрајла Милеве „липсприф“.

Казао је шегрту, да свуда где год брије о томе приповеда. И њему је писмо прочитао, и овај је све веровао.

Шегрт је свима кунтовима то исприведао, клео се, да је сам својим очима то писмо читао и да је фрајла у субјекта заљубљена.

То се распрострло као муња.

Бока је дао преко шегрта и то разгласити, да ће скоро и сватови бити, како би супарнике у конкуренцији одбио.

Једаред се свечано обуче и кад је знао да је господар Макса у соби сам, а он уђе и запроси Милеву.

Господар му Макса није казао ни хоће ни не ће, него га опоменуо, да своје послове извршује, па ће његово владање ствар решити.

Пољу је посла с тим свршено.

То је и дало повода, што је Бока већ и венчање разгласио.

У Новом Саду био је један лаћман, лајтнант Предраг, који је са лаћманом Предићем кадет био.

Предић у Верони проучи шематизмус и наиђе на Предрага, да је у истој регименти, која је његову у Новом Саду заменула.

Пише му писмо, разјасни му сво његово познанство са Милевом, и пошље по њему фрајла Милеви писмен поздрав.

Лајтнант Предраг видео је њу више пута, и једаред је нагао за њом баш кад је из гробља ишла, но није могао стићи, ал је чуо и шетајући се видио је кроз прозор, да је лепа интересантна фрајла.

Не зна како ће лично поздрав одети.

Тражи прилику да се са господарем Максом где год у кафани састане. Нађе прилику. Чуо је и то, да је господар Макса пријатељ официрски, и да је Предић у његовој кући добро примљен био.

Познао се са господарем Максом, и то одмах с бока па у ребра, каже му, како је добио писмо од камарата Предића, где поздравља целу обитељ Максину, и ту наравно и фрајла Милеву. Господар Макса му се захвали, и запита шта лаћман Предић ради. Лаћман му само то одговори, да му је писао, да лично поздрав целој породици изјави, и моли за дозволење.

Господар Макса се на кратко предомисли, па дозволи.

Дође кући, и каже све госпођи Фемини.

Госпођа Фема није противна да лаћман

поздрав донесе, само је Макси казала, да га не треба у кући тако баш припитомити као лаћмана Предића.

Фрајла Милеви је тај глас наравно повозан био.

Бадава господар Макса је имао ту слабост, ил да кажемо врлину, да се волео са официрима мешати.

У овом случају не може му човек баш ни замерити.

Господар Макса овако мисли. Кад је већ једаред првог официра у кућу пустио, не ће му ни други наудити, особито Милева је већ са свим „проницателна“ девојка, па ваљда се тек не ће дубље упуштати. С друге стране пак господар Макса држи, да новог лаћмана баш и за то света ради треба кад кад у кућу пуштати, да не мисле, кућа се од првог лаћмана поплашила, но да стоји она као и пре. Ал се опет покрај свег тога господар Макса сам себи заверио, да се не ће тако интимно понашати са другим, као са првим лаћманом, но мало политичније.

Сутрадан дође лаћман Предраг на подворење.

Буде лепо примљен.

Изручи и особено поздрав фрајла Милеви.

Фрајла Милеви се блистају очи од радости.

Господин лаћман замоли да може и други пут доћи.

Са неком стегнутом етикецијом прима се.

Лаћман се препоручи и оде.

Опет дође други и трећи пут.

Види то Глађеновић, и да пукне од јада, ти ће му лаћману живот појести.

Господар Макса зове на ручак лаћмана, ал да не буде самца официр, позове још два његова камарата, лајтнанта Херца, и лајтнанта барона Штернбергера.

Фала богу већ и барони долазе у Максину кућу.

Кад су њих више, онда један другог контролује. Тако мисли господар Макса.

Први састанак на ручку шармантан. Фрајла је Милева све очарала.

Публика је већ лаћмана Предића заборавила, сад је говор о трима лаћманима.

Благо нашем Макс!

Фрајла се Милева зна лепо понашати, па и госпођа Фема такође, особито од кад су једног лаћмана њих тројица заменила.

Тек бадава, није шала, толики официри, па још међу њима барон.

Сви троје фале фрајла Милеву и целу обитељ.

Кућа господара Максе опет долази у моду.

Истина, официри не деладе тако често-сваки дан као Предић, него ређе и понајвише у друштву. Ту је Глађеновић, тај кућевни инспектор.

Фрајла Милева тон не мења; истина лепо их дочекује ал озбиљно, и друга разговора нема са Предрагом само о Предићу, пита га какав је био као кадет. Њој се једнако по глави врзе Предић, нити га јој може ко из срца нишчупати. Предраг фали Предића, ал и то дода, да је већ кадетом био као лептир.

Као лептир? То се чини онако лак израз. Неком и неком долази као комплимент, ал тако несретној девојци, као што је Милева, казати, да је онај кога је она обојавала лептир, то је нож у срце.

Кад Предраг то рече, Милева се убезекну, а лице јој боју мења.

„Дакле велите г. лаћман да је Предић био лептир, а да шта је сада, шта мислите, је ли још лептир?“

„А да, да је лептир.“

„То не би рекла, ја њега са свим с друге

стране познајем, да је он у срцу свом потпуно сталан.“

„То се фрајлице врло варате. Предић је истина мој искрен камарат, паметан човек и карактер, ал у љубави-није сталан.“

„Опростите, то не могу веровати.“

„Хоћете ли фрајлице да вам доказ покажем, ал после кад вам покажем и докажем, онда мени да верујете и у другим стварима што вам рекнем, пристајете ли на то?“

„Пристајем.“

Сад Предраг извуче из џепа портфељ, отвори и извади једно писмо Предићево и преда га фрајла Милеви.

„Извол' те читати.“

Милева узме писмо, гледи најпре адрес, види Предићеву руку, отвори, Предићева рука. Чига:

„Verona, Kasserne: Bologna.
Lieber Bruder!

Кад сам из Новог Сада измаширао, најпре ми је врло тешко било, ich war Anfangs sehr traurig, kein Spas so ein holdes Wesen wie meine Milewa zu verlieren; ал мало по мало, опет сам дошао на моје старо. Bekanntschaften hab' ich jetzt — Massa. Meine liaison mit der Komtesse Con . . . a macht hier furore.

Да видиш то чедо, дваест и две године млада удовица, лепа као богиња, genug gesagt, eine complete italienische Schönheit, und reich. Надам се да ћу је за сунругу добити. Was macht мајстор Макса, само лено око њега, er ist guter Kerl, nur schmeichle seiner Eitelkeit. Поздрави Милеву и све, немој је оставити саму, als Kamarad, sei mein Nachfolger.“

Милеви је писмо из руке пало, доста јој је; као громом ударена укочено гледи.

Предраг дигне писмо и метне га на траг у портфељ и теши Милеву.

„Фрајлице, утешите се, има још племенитих душа на свету, ја како сам вас први пут видио, остали сте ми на срцу, у мени ћете наћи искрена пријатеља; верујте ми осећање ми диктира, и опростите ми, што вам искрено казати морам, да сам у вас заљубљен.“

„Извините ме мало господине, морам се повући у моју собу, имам нужна посла.“

„О, молим.“

Милева оде у своју собу, а лаћман опет у другу до те собе, једна у другу води, отворене су; у другој је опет лаћман Херц госпођу Фему забављао.

Овај пар није био барон Штернбергер у визити.

Предраг кад је дао писмо Милеви да чита, није га госпођа Фема из друге собе приметила. Иначе се Предраг пред Херцом не би имао устручавати, јер су њих двоје унапред поделили улоге међу собом. Предраг ће двојити Милеви, а Херц госпођи Феми.

Херцу се допада разговорност и гостољубље госпође Феме, каже да је „шармантна“ госпа, па је обожава.

Лаћман Херц је љубазан човек, баш прави „херц.“

Деветнаест година био је „кајзеркадет.“ Јак, подебео човек, кратка и дебела врата. Униформа му није лепо стојала, био је округлао без савитка; цела фигура као ваљак приличила би више за каквог имућног, доброћудног „пурфера“; иначе је био здрав. Био је храбар, имао је и сребрну колајну, ал није био најбољи „екзерцирмајстор.“ Због тога је добијао омање укове, или опомене, ал тога није вређало; пред присним камаратима рекао би шаљиво, да он није за „танцмајстора“ рођен.

Било му је четрдесет и две године, и млађи је у две године од госпође Феме, јер је она четрдесет и четири.

Херца су не само камарати, него и виши официри волели.

Био је добар „квартирмајстор“ ил боље рећи „квартирмахер.“ При промени гарнизона, где није било касарне, знао је за сваког

удесан квартир наћи. За време каквог „маневра“, у логору, он је пазно на „менаже“, и ако се виши и највиши официри, ђенерали, имали на какав доручак састати, у том је сам Херц својеручно мајсторисао. У том је био знаменит импровизатор и његов облигатан талијански паприкаш, пошкропљен вином, био је прави ремек. Сви су га фалили, и сами ђенерали. А да су га прости војници и унтер-официри обојавали, нема сумње.

И госпођа га је Фема обојавала. Није ни чудо, и он све фали што госпођа Фема зготови. А госпођа га Фема опет фали пред господар Максом, каже, да није ни најмање поносит, па кућеван, па услужан. Научно је и госпођу Фему талијански паприкаш кувати, и господар Макси се јако допада и паприкаш и лаћман Херц. Да је био „пер ту“ с господар Максом — по себи се разуме.

Херц баш да је и видио писмо, које је Предраг Милеви дао да чита, не би му замерио. Но пред бароном Штернбергером Предраг већ не би то учинио, јер овај би му јако замерио, што је свог камарата тако открио, и ствар би могла имати озбиљних последица.

XIII.

Кад је Милева после прочитаног писма у своју собу ушла, наслоњила се на кревет, па је горко плакала.

Горак је то плач, тешки уздицаји. Знамените су те сузе у њеном животу, сузе, с којима прва љубав ишчезава.

Она је искрено љубила, из свег срца, ал њена љубав нема више места у болесној шкољци лаћманова срца.

Сутрадан, и још неколико дана, кане још по гдекоја суза, као год после велике грмљавине кад се облак излио, па по гдекоји пут муња севне.

Мало по мало остаће празнина у Милевином срцу са трагом ране од прве љубави.

Лаћман је Предић постао Милеви неверан. Сумње о томе нема. Сама је својим очима читала писмо, рукопис му познаје, ох, та како га не би познавала.

Не само невера, ту је и увреда, велика увреда. Он је нуди лаћману Предрагу, износи је на вашар као какву робу, да је другом на врат обеси.

То је много, ту увреду Милева увиђа и осећа.

Проклела је оно магновење, кад је први пут лаћмана Предића видила; с проклетњом одлети и прва љубав, и пресели се у вечити али жалостан спомен Милеве.

Милева је огорчена, Предић је њену љубав продао. Напшао се и кунац. И кунац и продавац једнако мрази.

Од како је Предић измаширао, Милева је била жалосна, није се радо парадно облачила, него скромно, и косу је скромније носила. Лице јој потамнило, али опет је зрак наде држао, да њу драги не ће оставити, да ће се кад тад к њој повратити. Та бар задата реч, толике лаћманове заклетве нису ваљда у лудо полагање, а да њу сироту несретном учине.

У нади је преварена.

Кад су ова три официра у кућу ступила, од то доба Милева се све скромније носила, да избегне и саму сенку, као да би хтела да се коме год од њих допадне. Сви се чудили штоно је, као што Глађеновић вели „неглиже“ ишла.

Милева од једаред са собом рачун начини.

Поче се што може лепше носити. Понашање готово кокетно. Лице се смеши, ма да се у угловима очију у две боре онажа као у гробу закопана прва љубав.

Лаћман се Предраг једнако умиљава, но узалуд. Милеву је увредило што се лаћман усудио то писмо њој показати. Милева је већ са свим практична девојка, и лаћман се љуто

преварно, ако је мислио на тај начин кћер бербера мајстор Максе срцу присвојити.

Милева кокетује, ал с лаћманом се Предрагом само титра.

Лаћман Штернбергер се такођер с Милевом радо забавља. Милева му се јако допада. Велика, крупна, плава људина, риђе косе, велике, плаве очи, прави син северне Немачке, озбиљан, швалереск.

Са свом справом немачког „ритера“ двори Милеви. Крајности се састају. Он плав, крупан, она црне зетинасте боје, танка, лака као газела, кад је у Андалузији рођена.

Барон лаћман зна њену историју, и како би било у малој вароши да то не зуји, кад је и сам Глађеновић томе припомогао. Барон то њој никад ни из далека не спомиње, шта више кад би чуо, да ко старе љубавне тевтере премеће на штету какве женске, он таквог лакомисленог усекне и презире га.

Жустрој нарави Милевиној одговара озбиљност лаћманова; но та његова озбиљност пуна је учешћа према Милеви.

Милева се мало научила на барона, а Предрага онако као што Глађеновић каже „политично“ отирава. Предраг се једи, ал муку загушује, и показује се весео.

И господар Макси боље се допада барон, него ли Предраг. Вели да је Предраг у нарави једнак с Предићем, па није ни рад да се с њиме баш дубље упушта. Воле и Херца него ли њега, јер Херц има са свим пургерске обичаје.

Кад господар Макса из кафане кући хити, увек каже, идем кући чека ме барон и Херц, а Предрага и не спомиње.

Већ се приметити може, да се барон и Милева радо гледају. Шупљина Милевиног срца почиње се испуњавати.

Згодном приликом фино и из далека достави то Предраг господар Макси до знања. Господар Макса то не верује. Ни сама госпођа Фема не може то да примети.

Но та ствар у очима Глађеновића не може остати тајна.

И Глађеновић из далека достави господар Макси до знања, да неки ђаво постоји између фрајла Милеве и барона.

Господар Макса почне сад о ствари дубље промишљавати.

Метну ће Милеву на пробу.

Да на знање Милеви преко госпође Феме да је време њеној удаби. Од Предића нема ништа, официр је не може узети, нема кауције, а за што да излази на глас, нека пође за Глађеновића, Бока је фајн, честит момак, и отвориће му официну, па шта ће јој фалити.

На ту се поруку Милева горко насмеши и уздана, каже матери, да од тога не ће ништа бити, пре би у Дунав скочила, него што би за Глађеновића пошла, ал до тога не ће доћи. Сад је Милева већ слободнија.

Када то чу господар Макса, разљути се и да јој рећи, да мора за Глађеновића поћи. Кад се Милева тако отима, сад баш отац оће Глађеновића, да не би с бароном још горе прошла, него што је с Предићем.

Милева се опет отима, ал ту ствар саопшти и барону.

Барон држи, да Милева није за берберског субјекта, открије јој са свим своју љубав, и каже да је он готов и са животом својим њу обезбедити, само ако се она њему поверава.

Милева одговори, да је она готова с њим и у ватру и у воду.

План је готов.

Милева ниште од оца рок од шест недеља за промишљење.

Отац пристаје.

Глађеновић за све то зна. Од радости из коже да изађе. Сам труби по целој вароши: Бока Глађеновић узима Милеву. Свилокошића и отвара за себе „екстра“ официну.

Сваки дан се свечано облачи. Без рукавица никуд на поље.

Бока и барона брије. Пре му је приповедао о Предићу, како је са Милевом прошао; сад опет говори, како је већ свршена ствар, да ће за два месеца узети фрајла Милеву за жену. Барон му каже на кратко, да се мане тог разговора.

Глађеновић је нашао и девера за фрајла Милеву, једног нежењеног још доста младог хирурга, који је такођер био субјект. Већ је умолио дра Поливку за старог свата, што ће и господар Макси повољно бити, а за кума ће господар Макса по свој прилици апотекара узети. У сватове ће бити позвани сви варошки и околни доктори и субјекти, од официра ни један. Венчаће попа Благојевић, баш онај исти, који је негда Предићу на здравља; нека буде иронија судбе.

Тако је Глађеновић већ забележио све који ће бити позвани. Прави нов зелен фрак са жутим дугметима. Пре венчања на три дана једнако ће се фризирати.

Дође барону Штернбергеру, налог да је премештен у другу регименту, у Мајланд.

После неколико дана барон отпутује у Милано.

Пре него што ће отпутовати, посети кућу господара Максе, да се опрости од свију. Најпре се састане са Милевом, прошапута с њом неколико речи, и преда јој једно повеће запечаћено писмо. — После се опрости са свима.

Сад тек радости за Глађеновића. Господар Макса баш је накан да Милеву за Глађеновића даде. Опет пита Милеву. Она ће се вели кад рок дође већ изјаснити. Међу тим је Милева добре воље, весела, с Глађеновићем разговара, шали се с њим; Бока опет пун задовољства, сваки дан у јутру шаље јој леп букет, а Милева прима.

Кад дође рок, а Милева изјави да је готова за Глађеновића поћи. Господар Макса ако и није баш претерано радостан, а оно не брани неке пође, и закључи, да се о томе с госпођом Фемом договори.

Глађеновић прави Милеви „визиту“ и клекне, пољуби је у руку и захваљује се што за њега полази. Иде да се зафали и господар Макси и госпођи Феми.

Већ се договарају кад ће бити прстеницање, већ и дан за то определе.

Долазе Милеви другарице. Милева се с њима мајсторски понаша.

У очи претена изиште се послом к једној другарици, и на вече ће кући доћи.

Глађеновић се већ данас умива, чисти се за сутрашњи дан. Лице му је већ светло, исполитирато.

Пред вече дође једна баба и донесе глас, да Милева остаје на конаку код другарице, сутра ће рано кући доћи. Има много посла са другарицом.

Кад сутрадан чекају Милеву, ње нема. Пошљу по њу к другарици, ова каже да је ни видила није, да није код ње ни била. Сви се упренасте. Глађеновић не верује, иде сам онамо да се увери.

Окамени се кад чује да је нема.

Сад почи код куће њене ствари преметати. Већином фале. У једној фијоци набу писманце, где им јавља, да је не траже, ни живу ни мртву, да јој учине ту последњу љубав да је не срамоте, иначе им жели добро здравље.

Сад сви у плач. Мати чула косе од јада. Глађеновић најпре скаче од муке, па онда падне у несвест.

Господар Макса је од свију најјачег духа. Госпођа Фема се држи за стол, тресе се, папће у несвест, господар Макса отвара прозор, онде је увек флаша са левендулом, покрион госпу, држи јој под нос сирће, и она дође к себи.

Проба то исто и на Глађеновићу, не иде, ништ' не осећа, ту је зло. Господар Макса не изгуби присуствије духа, него дозове шегрта и отвори Боки жилу, пусти му крв. Бока дође к себи, као иза сна пробуђен прогунђа: др. Поливка стари сват, сви субјекти морају доћи.

Бока са свим оздрави, господар Макса је све то по свом нагону учинио, и још данас ће отићи дру Поливки, да му јави, како је сретну, изванредну „куру“ на Боки учинио.

Др. Поливка фали поступак, каже, боље није могло бити, само препоручује да Бока сваки дан црног јаког вина пије, да изгубљене силе накнади.

Кад су сви к себи дошли, господар Макса хода горе доле по соби, па размишља шта се то с Милевом збило, и шта му ваља чинити. Рекао би да није чист посао.

Дође др. Поливка да види шта је с Глађеновићем, да ли се строго држи његове „ординације“ са црним вином. Види све је у реду.

Господар Макса га зове у екстра собу, понуди га тим истим црним вином, и поче му приповедати његову несрећу. Др. Поливка му тек шапне да све зна, и да Милева није себи живот одузела, него да је за бароном отишла. Бароном му је „фуришица“ приповедао, како јој је при бегању на руку ишао.

„Дакле моја Милева одбегла?“

„Јест драги колега, ал она у добре руке пришла.“

„Сад да је курентирам, ал је срамота.“

„То немојте чинити, ништ' вам не може.“

„А шта да радим?“

„Ништа, она ће једаред сама доћи наспак.“

„Само немојте ником ништа о томе говорити.“

„Не бојте се.“

Дође и Херц. И он је нешто начуо, и теши све, неке се ништ' не брину, све ће добро бити.

Херц је „нитим брудер“ са господаром Максом. Макса му тајну повери, и Херц му каже, да је то већ јавна тајна.

Опет Господар Макса премишља. Пита доктора и Херца, је л' барон имућан. Кажу му да је богат, син је једног министра у једној мањој немачкој држави, па им је онде мала армада, и послао је отац сина у велику аустро-немачку армаду. Има месечан „цулаг“ 500 фор. — Господар Макса главом маше.

Треба знати, да су били доктор Херц и господар Макса са свим интимни.

Каже им, да нико ништа о том не говори.

Лаћман Херц иде у другу собу, да учини визиту госпођи Феми.

Херц је теши. Госпођа Фема прави жалосно преподобно лице као у св. Вилендерина. И она је девојком хтела бегати, но на срећу благовремено осујетнише план, иначе да се то није догодило, данас не би била госпођа Максимица. И Херцу пође за руком да је утеши.

Госпођа Фема по плану стратегичнога лаћмана Херца разгласиће, да је Милева отишла код њене тетке негуд далеко, и да се не ће вратити, тамо ће се и удати.

И доктор и лаћман обречу, да ће писати у Милано његовим пријатељима, да се распитају како Милева живи.

Бог зна где је већ Милева.

Милева, кад је оно писмо од барона добила, и кад га је отворила, нашла је у њему триста форината за пут, са читавом „маршрутом“ куд и како треба до Милана путовати.

Отишла је преобучена на пароброд и узела је кабини, никоме се није показивала. Тако је после ишла даље. У главним ме-

местима обраћала се на пријатеље баронове по напутку.

Питајмо, за што тако на лако да остави Милева своје родитеље?

Круг живота тесан јој је био. Увидила је ограниченост родитеља, а себе у својим жељама код куће нит' је могла задовољити, нит' ограничити.

нила, и усанула би као цвет кад увене, у слатком спомену прве и последње љубави, као што то код многих других бива, ал овако туђом кривицом бачена је у опасну чевртију живота.

Бока Глађеновић дошао је са свим к себи. Спевали су и њега, и Милеву, и барона, све у једној песми.

га, моли га, да га не остави. Бока остаје при својој речи.

Нађе му и другог субјекта.

Још га последњи пут прочита, ту је и Херц и др. Поливка.

Опрости се, и благодари на свему принципалу и принципалици. Сутра ће на пароброду у Пешту.

Црногорка с козом. Слика Јарослава Чермака.

Сам ју је отац у тај колосек живота увукао.

А невера-лаћман принуди је у тој форми тај корак учинити.

Највише је крив лаћман Предић.

Најпре је изневерно, после продао.

Да није читала његово писмо, и да није никад о његовој новој љубави чула, чамила би код куће, или би се сама ма како хра-

Сви му се смеју, како је остао у платки.

Бока не може срцу свом одолети. Какав му је живот у таквој вароши, где је своје најмилије изгубио, и још да га узму у потсмех, то не може издржати.

Једно јутро пријави се принципалу, и поднесе оставку на службу.

Господар Макси је врло жао, задржава

Господар Макса му да два писма, једно за Гавру, друго за Лоштајнера. У том писму препоручује Боку Лоштајнеру.

Још то вече проведе се Бока у биртији код „вола“ са колегама и пријатељима, отпева последњи пут: „Лаку ноћ и мило и драго“, сви су се заплакали, после се изљубили и опростили.

Сутрадан Бока отпутује у Пешту.

Остаде господар Макса и госпођа Фема ожалостени, а теше се у друштву Херца и др. Поливке.

Лаћман Предраг није долазио у кућу, изостао је. Нема Милеве, нема ни узрока да одлази мајстор Макси. Кад га види, тек се пронишно насмешни, па помисли, нисам ли ти казао шта ће испасти, и окрене од њега главу, уклања га се. Кад види госпођу Фему на сокаку, иде на страну, да се с њом не сусретне. Предраг већ има ново познанство.

Но сад да видимо шта ради Гавра?

(Продужиће се).

СИРОТА БАНАЋАНКА.

Од

Буре Јакишића.

(Продужење.)

Тако нас прође ноћ, умилна ноћ!.. И данас кад месец проспе своје сетне зраке, по луговима и по долинама, мене обузме нека неизказана туга, нека чежња, ишла бих некуда, тражила бих, гледајући сузним очима у те бледе месечеве зраке; али га срце никада наћи не може!.. А мени остаје само жеља, да у овакој бајној ноћи, мислећи на моју преминулу срећу — душу испустим.....

После се скоро никад и не раздвајасмо; наше две куће постадоше једна иста: дође време жетви, ја и моја тетка идемо те им помажемо руководити, прашити и плевити, па кад тако њино свршимо, а они дођу те нама помажу, да и наше мало сиротиње увеземо и овршемо.

Те јесени дигосмо на таван неколико мерова пшенице и двоје троје кола кукуруза; то беше све!.. Година шесет друга беше мршава предходница, страховитој шесет трећој години...

Беше то као оно црна врана, што над мртвом лешином најпре гракне, да јој после подмукло ћутећи, месо раздире....

Зима прође на миру, али се већ око ускрса ујурбала сиротиња, и тражаше од богатих својих суграђана помоћи, али залуду!.. Њихово срце беше тврђе од гвоздених брава на вратима њихових кошера и амбарава:

— Зар свитницама, и безкућницима да издамо нашу храну?.. рекоше, а наша деца да гладују?.. Дајте нам новаца и ми ћемо отворити гвоздена врата наших житница.

У сиротиње нема новаца.

— Нема ни хране!.. Одговараху немилостиви богаташи.

— Поскапаћемо од глади!

Они слегосе раменима и ћутаху...

Наша је кућа последња у Брежанском крају, кад погледим кроз прозоре, видим непрегледне Галати, равницу, која се као зелено језеро пружа чак до Карлова... Ал овога лета не беше на њој ни једног зеленога струча: све суво, црно, изгледало је као да се некакви не обичан пожар догодио, после којег остаде само гар...

Сирота стока, залуду је тражила по тој сувој пустињи, бар један стручак зеленога листа, да с њиме своју дивљу глад разблажи... Гладна и жедна говеда тумараху без чувара, по голомој Галати, и чупаше суво корење из земље; дође подне, сунце припече, а ми чујемо рик жедних крава и јунади.

Тетка забринута гледа у последњу врећу брашна...

— Грлице, вели, још који дан па не ћемо имати хлеба!.. Ено гледај како говеда скапавају од глади, тако ће и сиротиња падати пред вратима немилостивих богаташа.

Око светог Илије, већ си видио бледа и изнурена лица, где тумарају гладни по сокацима, по баштама си виђао по негде зелен ластар од винове лозе; дође човек, одкине га, и онако лакомо, рекао бих сумахнут је, прогута га с лишњем заједно, после бежи из баште, бојећи се да га газда не осети... Изгледа му, као да је неко злочинство учинио, као да је нечувено благо, некаквоме бесном богаташу похарао?..

По ћошкловима се виђаху деца; седе жалостиво, побледеле уснице само им се мичу, из њих не чујеш гласа; од глади су промукли; само чујеш као неко шапутање:

— Гладан сам!.. Хлеба!..

То је све, што може гладно створење да изустити, а оно ти друго казују мутне очи, бледе увело лице и напред изпружена сува ручица, која чека на залагај хлеба од мимо пролазећих.

Једнога дана дође чича Марко.

Лице му беше тужно, забринито.

— Имате ли хлеба Маро?..

Пита тетку, а она му жалостивим гласом одговара:

— Богме Марко, данас смо ја и моја Грлица последњи залагај поделили...

После се окрете мени и питаше ме:

— Јеси ли гладна Грлице?..

Ја сам покрила лице рукама, а горко јецање казиваше му шта ми малаксало срце осећа.

— Не бојте се, рече чича Марко, код моје куће биће још за неки дан хлеба, поделићемо оно што је преостало; а ево тврде људи, да је мајстрат позајмио од неких Белгијских капиталиста новаца, много новаца!.. Па да су за те новце купили жита и брашна и да ће раздавати сиротињи, како би је од глади сачували?..

После подне дође нам Алекса, и донесе нешто мало брашна, тетка извади из крова на кући нешто трске, јер не беше скоро у целој селу сламе — заложу фуруну, умесила је хлеба — био је истина цри, са пројиним брашном помешан, али га ми слатко поједосмо.

Гледала сам господу, кад ручају; пуна им је совра лепога јестива, па једва жваћу.

Ах господине, они не знају шта је то глад!

После неколико дана дође опет чича Марко, најпре је нешто са тетком шапутао, а после гласно проговори:

— Ајдемо Маро до мајстрата, да примимо оно мало брашна — већ, колико нам даду Маро!..

И они одоше; тамо мора да је било сила гладнога света, јер се тетка са Алексом тек доцкан у вече вратила кући... Алекса је на леђима носио врећу с брашном.

Кад је скинуо врећу с леђа, а он ме погледа; поглед му беше тужан, лице бледе, хтео би нешто рећи... Али ћуташе...

Ја сам разумевала тај поглед; жалостиво је он говорио:

— Хеј Грлице! моја Грлице, да тужне ли дане дочекасмо!.. Орасмо, копасмо, плевисмо, па где, где баш залагаја хлеба нема да се залажимо! А они који се нису знојили, једу печења!..

Кад је тетка изишла напоље, а он ме пољуби... Сад му већ нисам бранила да ме љуби, нисам се из његовог наручја ни отимала... Ох, та он ми беше милији него хлебац гладноме желудцу.

— Грлице, рече ми, и твоје је лице увенуло, и твоје су очи тавне, упале...

И ја сам видела како му крупне сузе теку низ бледе образе.

— Ал ваљда ће још једанпут доћи они лепи, они весели дани?.. Тешно ме је он...

Ја сам уздахнула... А душа ми је очажано слутила:

— Никад више!..

И заиста наслутила сам моју и његову несрећу:

У нашем мајстрату се договорише сенатори и главни људи, да се у свакоме кварту нашега села, наместе по неколико казана, који ће гладним кувати јела, да не скапају од глади.

Али је и то било као са брашном: у брашно које су сиротињи делили, трпали су песка, да буде теже и више, а у мршаву чорбу, којом су сиротињу хранили, нису метали меса ни масти; то беше више налик на врелу, јако онапруну и посољену воду, која само стомак дражи — него на какво друго јело...

— Узми лончић грлице, па иди до првога казана, да ти уделе што за јело — рече тетка изнемоглим гласом.

Ја одем у подне на казан.

Тужан је у то доба био приказ око тих казана: бледа, мршава лица пружају дрвћућом руком своје лончиће, да им се од те посне хране што удели, а кувар им под надзором неких људи, једном големом варјачом сипа, на сваку главу по једну кашику, то је све за један дан и једну ноћ.

Узнем лончић, однесем кући, тетка узме по једно парченце од тога песковитог хлеба, надоби у чорбу, па онда ручамо... Управо, ми и не ручамо, него само разгрејемо и осолимо стомак, да после што више воде попијемо.

Тако смо чинили свакога дана... иста бледа и измучена лица око казана, а и људи су исти што ту мршаву милостињу деле.

Само једнога дана не беше тако.

Одем ја с лончићем по ручак... Али око казана сва сиротиња стоји гологлава, па и сами људи што чорбу деле, беху гологлави.

Нико се не миче, нико не говори речи, ни они што су најгладнији, не смедоше отворити уста да заншту хране; сви су бојажљиво упрли очи у једнога човека, гледају у њега и чекају шта ли ће он рећи?..

Тај у кога су сви упрли своје страшљиве погледе, беше неки велики господин; дојездио је на хинтову, а на угојеним коњима сијали су се са сребром искићени хамови. Ја га донде нисам виђала, али једна жена бојажљиво шапћући, рече у себи: баш је то господин котораш!..

Сад сам знала које: човек, који је за време глади хранио сиротињу, па се од туд обогатио!.. То је чудно, али је истина!.. На њему беше капут, као као снег, а на глави ношаше од панаме шешир; ја тако госпоцки обучена човека донде нисам видела, стас му је био омален, трбу мало испупчен а лице округло, црномањасто.

У добрим и плодним годинама, кад су сви људи сити и напиту, за тако лице могло би се рећи да је лепушкasto... Али оно његово здравље, онај весео безбрижан поглед, оно поносито држање, здрави једри и румени образи, према оним тужним изразима сакупљене гладне сиротиње... беше гадан, несносан!.. Ја га не смедох погледати...

Са њиме је дошао још један човек, висок смеђ; за њега рекоше да је биров... Он је све до гладне године био сув, мршав, а те несрећне године, кад су наши образи од глади пожутили, увели; кад је нама брига и невоља очи замутила... Те године се... Господин Зарнић са својим дебелим трбухом почео одликовати, он је можда у своје изобиљу на то и заборавио, ал они који су своје јадне колебице за буди што изпродавали, баш у то време кад је он

богате салаше на најлепшим крајевима киндскога хатара куповао . . . ти нису заборавили . . . Ти не могу заборавити.

Онај мали господин даде знак куварима да снају. Гладна сиротиња јурну без свакога реда на казан, пружајући са својим сувим рукама гараве лончиће; а онај мали црномањаст господин, љутећи се на толики неред викаше:

— Свиње! . . . скотови! . . .

Она баба што је преда мном стојала кад су јој усуди оно мало чорбе, посрну сирота, те јој се сва чорба из лончића просу . . . Она је склонила руке те је сирота молила да јој на ново успу, али онај црномањаст господин строго се бречну на сироту бабу . . .

— Била чувати кад си гладна, а не мерити очима туђе порције! . . .

Сирота баба пишташе од глади:

— Умрећу господине! . . .

Господин се весело насмеја.

— Не умиру вештице тако олако! . . .

Сад дође и на мене ред.

И мени се учини да ме са неком особитом пажњом онај црномањаст господин од пете до главе мери . . . За тим се примаче једном од наших куvara, па му нешто пришапта.

Тај коме је он нешто казивао дође к мени, па ми тихо осмехнувши се рече:

— Ходи дете, господин има нешто да те упита . . .

Међу тим господина је нестало са ходника, а кувар ме уведе у једну собу.

Црномањаст господин ме најпре посматраше, после милостиво осмехнувши се зглади са мога чела ону густу, неочешљану косу, помилова ме по образима па ми тихо, чисто шапћући рече:

— Овако дивни образи не треба да буду тако бледи, увели . . . Од сад ћеш свако подне у овој соби ручати.

Ја сам од стра дрктала као прут.

Он се саже, загрли ме и хтеде ме пољубити . . . Ја сам вриснула и пала на земљу.

Жена онога куvara, домаћица од те куће, утрча у собу диже ме, плашљиво гледајући у љутитога господина; после ме изведе на поље, даде ми мој лончић па ме упути кући, тужно гледајући за мном.

Пред вече нам дође Алекса . . . Ја му све исприповедам шта је са мном тога дана чинено . . . Његове мутне очи плануше љутито, по бледим образима разлила се тавна румен уврећенога љубавника.

— Не ћеш ти више грлице ићи на казан, ја ћу тебе хранити, не ћеш ти од сада знати шта је то глад . . . Тако он говори а усне му дркћу од љутине.

Кад је било око пола ноћи, он оде . . . Ја нисам знала шта ће он да чини, али сам видела да он у себи нешто страшно спрема . . .

Кад је било пред зору, он дође, пусти једну пуну врећу на земљу, па ме онда пољуби . . . глас му дркташе од раздражености.

— Грлице ево јела! . . . Даље није могао ни речи проговорити.

(Продужиће се.)

ВЕРЕНИЦА.

Црта из народног живота.

Од М и л а.

І.

Година 1813. наступи.

Србин се већ више није борио очајно, већ са надом; али је опет сваку стопу земље крвљу плаћао. Јуначки је трпео муке, што му их душман зададе, али се је и светио . . .

— Србин је чисто мало дахнуо душом, кад осети како је слатка, али скупо плаћена,

а још не добијена слобода; па је кликовао са радости, е му дође време да и он дахне душом; али је требало још нешто свршит' . . .

Кад нагрну душман са свих страна, са свом силом, онда сваком срце задркта.

Старци, изнемогли седи свештеници, дркћућим гласом крепише народ: „Гини и не дај да ти гази закон, веру, да ти каља дом.“

Сваки се спреми на живот или смрт; сваки виде силу која се диже да их смрви, па се спреми да јуначки умре.

Поузда се народ у вођа.

. . . . „Душман је близу, води нас“

. . . . Уз потмулу јеку, са које земља чисто дршће, а од тешке силе душманина и кроз беснувику, што се спрема све да сруши, . . . чуше се ужасне речи: „Побеже господар

Србин задркта, јавкуну од бола, па стиште руку на срце да олакша бољу. . . .

— Србин је погоа главу пред душманом. Србин је патно, а душман смишљао муке да му се свети; Србин је проплакао али није јавкуну, а душман се смејао, веселио се грозно, гледајући жртве како изумиру на коцу.

. . . . Све је било његово. Живот и смрт делио је као какву милостињу; на све стране само се чуо потмуо уздах. Јаук и писка, беху песме, што их је душман волео. Бледа увела лица и погнута глава, беху му знаци господарства!

Србин је гледао брата и оца ће на коцу издишу, видео матер ће с' у крви ваља, а сестрицу како умире од своје руке, не дајући да је душмански поглед скврни — он је само јавкуну, па притиско руку на срце да не прсне са болова, па — ућутао.

* * *

Црна је ноћ спустила на земљу црну копреницу, те увила све. Као да жали бедан народ, као да оће да скрије невинне жртве, што се у сну трзају од злокобног погледа мрског душмана.

— Све је утишано, нигди живе душе, само црни облаци што с' преко свода полако вуку, . . . и све брже јуре, тек до мете да стигну, месец, звезде јаче да с' крију, ноћ да справе ужаснију, да не виде душман црни шта ради, јер стрепе, јер се боје А итра муња кад тек просече црни облак, па је опет не стане, изгуби се у црној ноћи, и само потмули тутањ што каже да је била.

— Узби малој, што је на врх села, светлуцало је кандоце; а жућкасти пламен бацао је ситне искрице као да издише. На постељи, што је у углу избе, лежао је старац бледа и увела лица, које ти каже да је много што шта доживео. А оне седе власи, онај мртвачки поглед, кажу ти да коса не оседе, да снага не остави тело са старости, већ са тешка јада и невоље.

Да му ко распуча хаљине на грудма, — што се сада једва уздижу од тешке боље, — видео би толико и толико сведока његова јуначтва, у којима се уставиле толика смртна душманска зрна, али их он јуначки издржа, а прескупо их врати душману.

Крај постеље старчеве, седело је девојче, бледа лица, али прави анђелак. Како је дивна. Оне очи, онај бајан поглед што ти заноси душу, онај осмеј пун милине а опет ти каже тугу, срце ти уздркће и с милине и са бола.

То је Лепа Ђурђева ћи, седог старца, што се сада на меканој постељи одмара.

. . . . Зар беше срца и у душмана крута, те му остави најмилије благо једину узданицу старости — ћер? Не, била би и она жртва душманове насладе, само да ју је оштро око дивљег звера смотрило.

Ђурђе беше некада кнез на селу, беше човек да му је ваљало пара тражити, јер се нико на-њ не потужи за сво време. А кад

мину мисао слободе, кад се подиже народ, да брани свој дом и огњиште, Ђурђе потече први у редове бораца Јуришао је у најгушће редове непријатеља, свуд је био први, волео је и умрети, него уступити, те су га чешће полумртва из боја уклањали.

. Па ево дође време и душман опет згази борце, али мисао слободе не.

Ђурашко тако га зваху сада сељани, готово изгуби све; само му оста још Лепа, једина узданица његова, па и њу ево вери за Ивана Јанкова сина. Беху њих два од вајкада пријатељи, па хтеде, да то и на децу пређе. Хтео је да што пре види своје јединиче усрећено и ако бијаше време опасно, али га слабост свали у постељу.

Лепа уз њега непрестано лебдијаше, неодмицаше се од постеље, а Иво би кад кад дошао, па преседео по читаву ноћ са Лепом, крај болникове постеље. И сада је седео крај постеље са Лепом, погледајући чешће на старца како спава. Чисто му беше лакше срцу, кад виде да се старцу смилова сан, јер већ толико дана како не трену.

Лепа је лагано махала марамом над главом болника.

— Лепа, пусти нек отац спава, рече Иво, видиш да је већ заспао, а и тебе већ болу руке.

— Право велиш Иво.

— Ви'ш како мирно спава, биће му боље.

— Ох! само да оздрави, али тешко, рече смутно Лепа.

— Мила веро, немој тако, немој душу да ми мутиш, јер кад те видим невеселу, онда Он не доврши, већ је узе за руку, гледаше је неко време благо, али као да размишљаше за то време о нечему; па онда узе те јој подиже мали прамичак свноне косе, што јој се по челу разасуо Та отац ће оздравити, па онда

Он не доврши, јер виде да Лепа за часак посумња у његове речи, он је јаче стеже за руку. Та ти сумњаш? . . . је ли?

— Не. Али ми се нешто слути, нека ми језа подузима душу, кад помислим на нас, на оца — ох Иво ми ћемо бити несрећни, јер душман нам неда, да будемо срећни. И она се приљуби уз Иву, а он је притиште срцу, као да хтеде тамо да је с' крије од душмана.

Ох веро, недам те душману, живот ће ми пре узет' него тебе

. Опет опет душман

Лепа се трже, приђе старцу.

— Оче, оче шта ти је, ево твоје Лепе. Али старац ућута, па као опет да га обузе тешки сан.

— Он снива Иво; чујеш гди душмана спомиње. Ох! мени срце нешто слути

Бог ће дати те ће добро бити, рече Иво нехотице, јер и сам осети неку хладноћу око срца. Осети да му срце задркта, што никад дотле; ма прикри зебњу, само да пред Лепом не би показао да и њега страх мути.

. Душман стој крвниче

. бежи ето га близу

— Оче, викну Лепа па га узе за руку. Он се трже. Дијање мубеше убрзано, поглед усплаирен, а снага као да се за неки тренут поврати, те се старац полако подиже; погледом тражаше неког, али кад виде само Иву и Лепу он као за се рече: Ох душман, душман.

— Ти си оче нешто снивао да ти није што зло?

— Није ћери, рече он па се опет спусти у постељу, али сам страшно сневао. Ој то беше онај исти

— Ко? упита Иво.

— Душман силни Сали Ага. Добро сам га познао. Тешко да ће добро бити.

— Даће бог те ће добро бити, рече Иво забринуто.

— Беше онакав исти као кад смакоше њу, твоју матер, рече старац Лепи, а суза му се у оку засја Око му је горело као у ватри, дивљи поглед чисто је пресецао, а запенушена уста мрмљала су неке речи као смрт

Иво се на један мах уздркта, лице му поста бледо; окрете се вратима као да слуша нешто, а бледо лице дође му још блеђе, и он прошапута душман, па стиште испод гуња нож.

— Иво шта ти је твоје лице . . . рече Лепи, па му приђе те га узе за руку.

— Ништа веро, буди мирна. Глас му је дрктао.

— Та ти ме не волиш кад не ћеш твоју бољу да ми кажеш.

— Волим те више но живот, али веро он прекиде јер се лупа на вратима зачу.

— Ко је то?

— Он је душман, протепа старац Иво даље не могаше. Иво разумедо поглед, па рече, „Веро, буди мирна“.

хтеде да је пригрли, али му се она оте и побеже у кут.

Иви лице побледе, а око му издаде плам, ма саже главу да душман то не спази.

— А луда рајо, главурино стара, устај бре псето једно, грмну ага Шта си се извалио, устај те госу двори.

— Немој ага тако т' Бога, видиш и онако ће скоро са светом да сврши, рече Иво.

— Ђут' бре штене једно, вуц' се напоље псе каурски те коња вадај

Иво дође до врата.

— А ти цуро ајде стери мекана шиљтета, оћу ноћас да ми сладиш санак. Сали приђе да је пригрли, али она побеже иза оца, као да хтеде за-њ да се закљони.

. Ха! ха! ха! како бега, али ми не ћеш умаћи тичице, рече Сали па је увати за руку. Она врисну, па погледа у оца па у Иву.

. Оче Иво недај ме ох пусти ме пусти

Иви задркта сво тело, око му показа

нека зебња му стегла срце, а страх поче му душу мучит'

. Дође до вратница од авлије, ова је јапила широм, он је и нехотице притвори, а шкрипа вратница, учини му се некако тужна. Али хтеде да се отресе тих мисли па пође преко авлије. Стари жуја не лану као другдан, све је било мирно. — Дође до куће врата су јапила. Срце Иви задркта, па цело тело; немогаше да се с места помакне, али прибра снагу па уђе у кућу. На један мах ветар засвира своју песму, и Иво осети хладноћу, осети да су врата и од собе отворена; приђе и попица, али врата не беше, она бежу на под изваљена Црна му мисао јурну кроз главу, а у дну душе већ виде слику грозну што је душман направи

Стаде, узе да слуша не дишућ' не би л' што чуо, јер се бојао да пица по поду у мраку, бојећи се да под руком не опица жртву душманина

— Ниш' се не чу, бијаше као у гробу; само што ветар поче све јаче звиждукати

Мушка народна ношња у Русији.

Она задркта од тих речи, јер јој се учини да чује речи човека који се спрема да умре.

. Отвор врата штене једно — зарме глас с поља.

Иво отвори врата.

На вратима се указа човек црне масти, лица озбиљна, погледа зверског. Огртач му беше сав мокар, испод ког су се видле шалваре све златом везене; за пасом имађаше две мале пушке срмом окићене. То беше душман Сали ага.

Бесно крочи унутра, а дивљи поглед полете му на све стране, као звер што гледа жртву; хоће крви, да се насити. Кад спази Лепу, уста му се развукоше осмејком гадне страсти.

„Оди цуро те ми прихвати огртача, рече Сали па га скиде.“

Лепи се још јаче приљуби уза старца, те дркташе као прут.

Иво приђе да узме огртач, али Сали викну: Иза врата штене!

Иво се измаче, али ману главом на Лепу, и она приђе те узе огртач, а Сали

плам, а рука му тајом стиште нож. Он приђе госн.

— Сали аго, теб' се клањам, угостићу те како ми је бог дао, ништа ти ускратити не ћу, али ми не дирај веренице јер и он заста.

Ха! штене једно зар ћеш ти да ми заповедаш, рече Сали па потече пиштољ иза паса и хтеде да управи на Иву. Лепи врисну па паде, а старац само јаукну.

У Иве беше лице страховито, и пре но Салија могаше да запне ороз, Иво маче руку за нож, рука се подиже и паде крвца шикну и — душман се окупа у својој крви

. Иво јеси ли жив? оче? а душман?

Ево га у крви. А сад с богом оче веро с богом, доћи ћу, време је да идем. Салију ћу бацит' у понор на врх села да му се траг не пронађе.

Узе Салију по што му одузе сво оружје па га изнесе из избе

— Иво, с понора где Салију сарани и претрпа, узе пут кући; црне мисли мутише му душу, те му корак поста већи и бржи,

кроз разбијена ћерчица; — Иво изађе на поље.

. Оче сејо викну Иво, а глас му дркташе; кроз црну поноћ а уз фијукање ветра одлеже глас, па се изгуби Уђе у собу, и опет викну, али се глас одбијаше од црних зидова као глас самртног звона све беше мртво!

Јурну напоље.

„Жујо, Жујо викну Иво па звижду, али се ниш' не чу, ниш' да се потакло Иван је дрктао као у грозници, црне мисли помутише му памет, он и нехотице уђе опет у собу. Мисли му бежу збркане, он не могаше чисто ни да мисли, глава му је бучала у ватри, све беше у њему измењено за један тренут Учини му се да чује неко тешко мрмљање, као ронац, па послуша. Није се преварио чуо је добро ронац, али тај му одузе и последњу снагу. С места хтеде напред али мораде да се придржи за зид да не падне јади му снагу положише.

. Месец продре кроз проваљен прозор те обасја собу Један поглед и Иво беше блећи од мртваца, он јаукну па клону

крај трушине што лежаше на поду. — Беше то Ружа сеја Иванова, крвљу беше готово сва умрљана, а држак од ножа још јој беше у рукама, а острица у рани крв је полако лопила из дубоке ране.

Иво узе је за руку, љубљаше јој то крваво лице, то руку, али реч му беше изумрла у грлу.

. . . . Ружа полако отвори очи, мрмљаше неке речи отац Ибра им па хтеде руку да подигне, али она клону; потмуло зајеча па се утиша — беше мртва.

Ох осветићу те оче сејо, тако ми твоје успомене клече, преврсти се па је пољуби у чело; онда је извади из крви и мету у кутић један на простирку; па онда излете на поље. На авлији се спотаче о нешто, саже се да види шта је, и познаде старог Жују, беше му га жао, те га склони уз плот.

— У изби је још тињало кандице мало, кад Иво уђе. Беше блед као мртвац, коса разбарушена, а око му више угашено

. . . . Иво верениче, јецала је Лепа, нигда твоја бити не ћу, док не осветиш моју и твоју милу сеју, и твог баба Не ћеш ме донде пригрлити док не рекнеш: сад сам слободан, сад су ми браћа слободна, јер је душман сатрвен.

Иво приђе те је увати за руку. „Лепа, сад си права Српка, сад си ми мила вереница, више те љубим но живот, а и шта би он без тебе, до да домовини служи; али ти се кунем, да те не ћу донде својом вереницом назвати, док душман не падне а Србин док не буде слободан.“

Приђе старцу.

— Оче благослови ме, ако се невидимо, бар да благослов од тебе добијем, кад ми га отац не могаше дати.

Старац га благослови, а он га пољуби у руку.

— С Богом веро она му паде на груди, а он је пољуби у чело, па је лагано после неколико тренутака, по што она поче да плаче одвоји од себе, и брзо изађе из собе. —

ним их он спреми, па се ђавољски церекаше

. И један поглед, један миг звера крута, а несрећници већ сви беху на кољу

Ваздух зајеча са писке мученика, где који душман и сам окрете главу да не гледа муке, да не види она лица што их грозне муке тако нагрдише и искривише, да беху гора и страшнија од саме смрти.

. . . . Свет поче да се разилази.

У то се прогура до напред један човек, беше блед као мртвац, а око му луташе с коца на коц као да неког тражаше тамо, и кад спази седа старца на коцу, болови му лице изменише.

. . . . Касно касно, прошапта своје побри, грчевито стежућ' сакривен нож испод дебела гуња.

— Ево их оба на коцу, рече други па се стресе од грозде.

. Старац спази Иву, беше то он, ману руком на Ибрахима, погледа горе грозно јаукну, па га несташе издану

— Света освета! викнуше обоје, па по-

Женска народна ношња у Русији.

но што плама показује, а тело му је у грозничавој дрктавици.

— Шта је Иво?

— Душман

— Опет душман, ох Боже и ти се разгневно, на нас

. . . . Ох оче оче, дакле те одведоше, а сеја? и она је мртва. Глас му беше потресајућ. О! душмане би ћеш и ти жртва, тако ми великог Бога купаћеш се и ти у твојој крви. Он стиште подигнуту руку, а ногом лупи о под.

Лепа је дрктала, али није имала снаге да га пита.

— Зар су мртви.

— И њих ми душман смаче.

Ој сејо, ој мила Ружнице за што ме остави, зајеча Лепа, па покри лице рукама.

— Не би, али је душман натера, рече Иво, а горак и осветнички му осмеј пређе преко лица.

. . . . Иво сине, ево је Лепа за те верена, али ти је недам сине док не осветиш свога баба, а мог друга и пријатеља, и старцу се скотрља суза низ збркано лице.

V

II.

Душман се већ напио крви, па је тражио насладе у грозним мукама.

Ибрахим аги беше то најмилија забава, а најобичнија реч: „на коц штене.“

Србин је пог'о главу пред господаром, чекајући згодну прилику, па да се освети; а душман је у мртвачком, потуљеном погледу, изнемоглом лицу видео само „робове“, али није видео у дну срца љути пламен освете.

С дана на дан душман се је сладио мукама несретника што на коцу умираху; јер му то беше рана.

. Па ево и сад изведоше неколико бедника, да им спреме вечну постељу — колац! — Доста се душмана скупило, да се нагледају и насладе мукама штенади, то да после кадама на меким шиљтетима причају, како штенад умиру. А Србин? он је само стегао срце па прошао даље мимо тог ужасног гробља, само да не гледа грозне муке браће своје.

. . . . Тридесет коца ударише у земљу!

Ибрахим ага гледаше подмукло жртве како дркћу, како бледе, пред постељом што

тегнуше за ножеве, и јурнуше кроз гомилу. Ибрахим скочи, викну на гавазе да му поватају несрећнике, да и њих спреми са света, што га узнемирише у лепом уживању.

На један миг душмана и гавазе разбише се на све стране, али од њих не беше ни трага ни гласа

III.

И мину од тог доба толико времена, а душман је и даље терао стару песму . . . крвничку освету.

Жртва је иза жртве падала. Сулејман их је знао наћи, е би тиме скрхао сваку другу мисао Србина, до да је у књизи вечне судбине написано душманово господарство, а његово робовање.

Та ко је и смео казат' другачије, кад је за смеон поглед, за ведрије лице плаћао животом! Шта је господару живота и смрти сметало да не угуши и невинно одојче на мајчиним груд'ма, те да у млеку мајчином не посиса и отров за душмана Господар живота и смрти стрепно је и од самог невинног детета од самог зачетка, помишљајућ' да ће то створење једном затражити

рачун од господара, да ће бити осветник, па га је немиле клао и черечило!

И најсветије што беше Србину, све душман погази веру, закон и поштење . . .

— Крвава игра душмана преврши меру, узмути се душа у Србина са тешких јада и невоља; и Србин хтеде да махне изломљеном снагом, да у очајничкој муци скрха љуте ланце Ко зна да ли му се за тад не би скрхала снага о тих окова, да се не поузда на једног вођа свог, који га и у оним часовима, кад смрт беше играчка нехте оставити, Србин поверова све своме вођи да се он брине, па опет уђута.

Ма се нађе Српчаци у којих јади превршише меру, па макоше у врлетно и кршно стење и гудуре, да свете себе, своје и своју згажену браћу, да бране роба од господара. И ево залста гора, зацвркуташе тице, запева и славуј мали, а Србин чисто дахну душом.

— По шумама и клисурама појавише се неке слике, као сени, што их човек види али бахата им не чује. Сlike наоружане од зуба до ногу. Те се слике крећу једним правцем, али их за час не стане, па се опет укажу, а бистро им око вазда гледа једном правцу са тих клисура — гњизду душманина Београду; гледа у равницу па успамти гњевом и осветом, рука им се маша јатагана, ал' се брзо враћа да их одсев ножа не изда душману.

Душман задрхта од тих слика, а Србин се у дну душе зарадова, јер добро сазнаде ко су те слике.

. . . . Већ многа турска мајка закука, један по један нестајао је, понор их је црни гутао.

Колико и колико те слике одклонише самртне муке и ударе ножа са српских груди, колико сачуваше невину одојчад на грудима и у утроби јадне мајке, те душман зазебе од њих.

Једно име довољно беше да душману поквари агајски санак и уживање Арамбаша Иво беже страх за њих.

Душман се спреми и те слике и њина вођа да смакне са света Ал се превари, јер не беше вичан муци, вршевица и врлетима, те их многе амбиз прогута.

То распали беснило у душману, и он стаде да се свети над слабом децом и јадним старцима.

— На пропланку једног виса а на студеном камену, седи човек — увијен у дугу тешку кабаницу, испод које види се оружје, — гледећ' с виса доле на друм, као да на неког пази, јер му око и не скреће са те доле. А кад му се отме поглед у равницу, онда сав успамти гњевом јер види остатке од огорела селца, што га душман понали.

На један мах звизну, а кад не доби одговор он опет звизну, али никаква одзива. Он хитро скочи, па наже у шуму, и у часку га нестала иза грдних растова, па се опет указа, хтеде да звизне, ма кад спази човека, он пође лакше, а кад дође до човека што сеђаше на камену он стаде

Човек га и не спази, мисли га беху занеле, а ко зна за чим и куда. Оборене очи к' земљи не мичу му се, као да тамо траже ојађеној души лека

Човек што дође нехте да га трза из тог заноса, али му се један камничак измаче испод ногу и одкотрља у дољу.

Човек се на камену прену, маче руку за нож, али кад спази преда се познатог он рече:

— Обраде, има ли чега новог?

— Ништа арамбаши.

— Је ли се Јово вратио?

— Мало час — не нађе ништа.

Иво, јер он то беше, поћута мало па уста, а оружје сво у срми засја му испод отворене кабанице. Погледа у дољу; уви се јаче у кабаницу па пође напред, а за њим

Обрад. Кад дођоше до једног отвора у стени њему се ступи лице, помисао да мора овако да се крије и склања, увреди му понос, али не рече ништа.

Увоше у пећину. На средини буктела је ватра, а око ње седело је до 20 лица разна погледа, одеља и година. Сви устадоше кад Иво дође, јер штоваху вођа, који им у толико прилика показа своју челичну вољу и снагу.

Иво заста, погледа их редом па онда рече: „Зар Јован није отишао?“

Једна крупна људа одговори „није харамбашо.“

Иво приђе ватри, скиде кабаницу па је простре и леже, па се загледа у ватру, а мисли му се отеше.

Гледаше тако подуже, онда се уви кабаницом, натуче вес на очи, као да хтеде да сакрије мисли, што му душу обузеше у том тренућу. Мали пламен сетно га је на изгорело селце, на покољ и он се занесе помисљајућ' на оца и Лепу

Људи његови не чуше никад од њега ни једне речи о његовој вереници, ма ипак га неколико пута издаде и лице и глас, али нико да му је реко речи, ал' што није смео, или је штовао јаде, а и занос његове душе Та штовали су они човека који заборави и на свој живот и на своју срећу, те се вину с њима у ово кршно стење да нејаког брани.

Само је његов побро Јанко знао за што га често нестане, за што се кадкад удали од својих људи, али је и он ћутао.

. . . . Од толико људи па ни лаган шапат да се не чује! само полако што ватра избија све већи пламен. — Њихов вођа ко зна дали спава, ко зна какве му мисли облетаху душу у том часу.

Сви се окренуше отвору.

Из мрака указа се крупна људа дуга опаљена лица, а немил погледа прође мимо седећих људи па приђе једном у углу, саже се те му пришапну нешто.

— Има ли их много, рече човек што сеђаше, очевидно весело.

— Има их једно десетак али Јанко, реци одма Иви, јер им треба помоћи.

Јанко одма уста и приђе Иви.

— Иво побратиме

Иво се трже, подиже кабаницу с лица, па жустро а и мрко погледа Јанка, као да хтеде да му пребаци, што га у сневању узнемири. Поцрвенеле очи беху сведоци неспавања.

— Десетак гаваза паде у село испод стена, треба их пресрести.

Иво као опарен уста, а на лицу му се изви горак осмеј.

Ти побратиме остани ту, а ја им одох у пресрет, — даде знак момцима, и ови журно устадоше, и сваки се прихватише ножа и дуге пушке. — Изабра њих десет па се крену, а с њима из пећине пође и онај човек што до час јави Јанку за ове изелице и крволоке

— Јанко, ма за што нас арамбаши не води, рече један мргодећи се,

— Као да смо ми жене, те да се бојимо смрти, додаде други.

— Та ономад сте били, па оће да вас штеди, рече Јанко.

— Бога ти Јанко, за што је наш арамбаши тако замишљен? Често се склања од нас и нешто смишља, лице му је мучно, као да жали неког, а?

— Ето оно пре кад га видео крај одронка једног, ће на камену седи, једва сам га познао Чудан човек! Лети као махнит у ватру, први је свуда, душман се склања његове руке и ножа; — кад се покрвимо, лице му се чудно мења, нож му уруци игра као перце, . . . страх га је погледати А кад је опет сам, тако је миран, изгледа да му је нека туга и

брига скрхала снагу сву; па од куда све то Јанко?

— Брине се за вас, за ојађену браћу, рече Јанко.

Истина није шала, узет' људе на душу па их повест' у смрт, али душман нас и онако коље као стоку, па боље и овако гинут' но на коцу Али чини ми се, да се он сећа још своје сеје, а бога ми и своје веренице. . . .

— Може бити, рече Јанко туборно.

Е, а има чега и да се сећа, заиста је дивна, видох је пре неки дан кад са њиме бијаш му старцу у кући. —

— — — Малена чета Ивина силазаше

полако низ врлетно стење, без икаква аваза, веругајући се с камена на камен, да их радознано око не спази — Кад сиђоше у равна, Иво угледа малену гомилу друмом. Познаде гавазе па плану гњевом. Окрете се људма и даде им знак, и њих нестала на разне стране, као да утонуше.

— Мркша, остани код мене.

— Оћу харамбашо, рече Мркша па узе да увија бркове у знак да је задовољан па онда додаде: „Та насја вера баш мисли да нас угњави, али ће га многи мајци заукати.“

— Пет! Мркша

. . . . Друмом се зачу песма и шаркија

Мркша бих укинуо с гласа певца, разлукао бих му на стотину комадића шаркију, ал' не смеде од Иве.

— Божја ми вера арамбаши, та у гомили има и наше браће, . . . гле и жена и деце

Иво опази међ Турцима и повезану руљу жена и људи, па уздану помисљајућ' како их душман води на клање.

Јадно робље погло главу, па ћутећи корача напред све брже, јер му трострука камџија не да стати. Голо, босо, умрљано прахом и крвљу што му цури од удараца.

. . . . Бледо женско чељаде што њаше уз мајку, уздану горко, погледа небу, и нехотице викну болно Иво брате где си.

. . . . Иво зачу се из изломљених груди једног робља.

— Какав Иво? штене једно, викну гаваз па ошину девојче по образу, да га крвца обли, трострука камџија остави белегу на лепом лицу несрећног девојчета. Оно писну, али опет уђута

Иво шкрипну зубима. — Звизну лагано, и људи као да из земље изникоше, створише се преда-њ.

Кад дам знак онда удрите, рече Иво, па сложи стару крчалку.

. . . . Пушка плану, а тана засвира самртничку песму, у којој се изгуби песма Турчина бесна, остави му речцу у грхоцу, разломи му груди и — он се стропошта.

— Пазите на робове, рече Иво, па шчепа у једну руку малу пушку, а у другу јатаган, па журну на друм.

— Станте штенад турска, . . . ево Иве арамбаши! и првог из пушке уби што му беше онајближи.

Иво! . . . Иво арамбаши! зачу се са свих страна.

Из хајдучких пушака осу се ватра. Кланац чисто се од јеке проломи. Од душмана осташе двоје троје, познаше Иву, па се предадоше, напустише робље па журнуше кроз кланац, опалив' неколико пута из кубура, те убише два младића, и једног хајдука ранише.

— Ни један да не изнесе главе, викну Иво. — Мркша, удри оно псето што на коњу побеже, само добро мери удри!

Мркша сложи пушку, загледа душмана па окиде Вранац крочи неколико пута, па као бесан журну стрмоглавце у провалу, заједно са Турчином.

Хајдучи одрешеше робље, а оно паде па колена благодарити Богу, Иви и дружини његовој на новом животу. Стотину и сто-

тину благослова чу Ива, па му беше топло око срца.

Опрости се с браћом па рече: Марко и ти Обраде испратите их до села. —

Побацаше Турке у провалу далеко испод кланца, па се кренуше натраг по што своје покопаше у страни.

... Друмом се указа један дечак... Иво стаде да га дочека, мислећ' е је и њему каква нужда.

Дечко беше сав поцрвенео од ода, а и дијање му показиваше да је доста далек пут учинио; како дође упита за Иву.

— Ја сам, рече Иво.

Иво... арамбашо, тако ти Бога, и свег што ти је најмилије, недај ми оца, рече дечко па клече, ... ох оће Турци да га убију; и дете се увати Иви за хаљину.

Иво познаде дете па намргођено рече: „Ти си Јаћин син, је ли?“

— Јесам.

— Добро, рече он па се окрете Мркши; иди ти Мркша а узми са собом још неколико друга, ја не могу.

— Ти, ти, ох други га не ће избавити; само поведи 2—3 друга, јер Турака и нема више од 5... Ајде Иво, тако ти бога....

Дружина се зачуди Иви за што се устеже, та он је на један позив нишао, а ево сада не ће!

Иво стаде, замисли се, па после кратког времена врдну главом и рече као за се... „Стара омраза, где игра живот треба да падне“... „Добро, рече дечку, ја ћу доћи, иди па јави оцу да му идем на со и леб... на веру.“

Окрете се дружини и рече: „Ви идите, и кажите Јовану да ја одо у село; онда узе још два друга па оде низ друм за дететом.“

— Сад ћу бар и вереницу видети мишљаше он у се, а та га помисао толико радрага, да заборави на опасност којој хити...

(Продужиће се.)

Историја света и природне науке.

Приступно предавање

Стојана Бошковића,

професора опште историје у великој школи у Београду.

Браћо!

Почињући своја предавања из „опште историје“ имам прво да споменем, како ми је велико задовољство, што се враћам у сферу рада, у којој сам готово половину свога века провео, и где сам се колико ми је било могуће трудио, да и са своје стране принесем које зрно урасад науке на нашој земљи, за образовање омладине српске у духу народнога и општега човечанског развитка. Сада имам да тај рад наставим још на роднијој њиви. Па приступајући својем задатку мислим да ми треба најпре да обележим свој поглед на *правац и метод науке*, у којој ћу вас са овога места упућивати, јер ће од тога зависити и успех нашега научног истраживања. Можемо колико му драго унети у свој рад добре воље и труда; но ако не погодимо прави пут, ако немамо на руци довољно спреме и нужних средстава, лутаћемо по лавиринту људских борба и тежења народних традиција, вера, друштвених облика, умних заблуда и научних проналазака, — а да се од свега тога веома мало користимо, не разумевајући законе, по којима се креће развитак народа и човечанства. Тако би радили нешто налик на рудара, који неумевши да распознажицу блага које у земљи тражи, кад' што случајно и нађе по коју драгоцену руду, али јој траг опет брзо изгуби, нити је у стању да јој и даље поузданим кораком следује.

Колико је дакле историја човечанства

лепа и потребна наука, толико су још више за њу потребна припремна знања и истинит научни метод, којим би се све многостручне појаве у животу рода људског тачно и тако објасниле, како да се види сталан природни закон, који њима управља.

I.

Не можемо овде рећати све фазе и огледе, кроз које је прошла историјска наука до сада, нити све друштвене и државне облике, сва религиозна и философијска сматрања, која су у различна времена одређивала циљ историјском истраживању. И ако је то за познање развића ове саме науке веома потребно, опет нама је у овој првој лекцији главно да у кратким цртама означимо садање стање и правац њезин према најновијим научним добитцима. А из прошлости поменућемо само неке епохе и њихове важније представнике.

Готово код свију народа, који су у култури човечанства оставили за собом трага, налазимо у њихово детињско доба предања и приче о постанку и трајању света, о радњи богова и витезова, о судбини народа и краљева; — све то у фантастичним поетским и религиозним сликама. Таква предања и веровања развила су се утицајем различних природних услова: земљишта, климе, хране и т. д. а у след тога постајали су и развијали се извесним датим правцем друштвени и државни одношаји; па и сам тип и општи карактер народни, донесен сеобом дошљака или у течају векова развијен, дејствовао је на та митолошка предања, као што су и она обрнуто имала утицаја на њега. Начело живота тражило се у тајанственом додиру неба и земље: богови често у огромном размеру препотопних животиња силазили су на земљу, а краљеви и витезови у облику богова и светаца пели су се на небо, но и једни и други радили све по одредби неке вечите судбине. Да ли тиме стари народи нису и незнајући слутили, да васељеном управљају вечити природни закони? Да ли по индијским светим књигама *веде* трајање света и преображавање божанства кроз милијуне година нема каква значаја према најновијим проналасцима *геологије* и *палеонтологије*, по којима се доказује изван сваке сумње, да се старост наше планете (земље) и изумирање као и развијање животињских облика (фели, врста), док је доспело до најсавршенијег створа, т. ј. до човека, мора рачунати мером, којој је математика кадра да одреди формулу, но људска моћ замишљања једва је у стању да јој достигне домаћај!

У другом једног маленог народа на југозападном крају Азије; у народа јеврејског, јавља се религиозно причање о постанку света у другачијој, монотеистичној (једнобожачкој) искључно народној форми, са скорашњим у родословној табlici патријарха означеним постањем света, како га је појмио и нацртао први историк и велики јеврејски законодавац Мојсије. А на крајњем југоистоку Јевропе, код Јелина налазимо у прво доба приче и песме доста налик на *Риг-ведите* у Индији. Омир у *Илијади* и Исход у својој *Теогонији* представљају потпуно земљонисне, религиозне и друштвене појмове, мисли и обичаје свога племена у то доба. Основа им је пројска (витезовска) и политеистична (многобожачка), прилагођена племенском и народном карактеру старих Јелина. Тек доцније *Продот*, „*ошац историје*“, написао је у свези историју једне важне епохе свога народа, свраћајући и на историју других, нарочито азијских народа, с којима су Грци долазили у додир. Но и *Продот* тумачио је догађаје и удешавао им свезу према својој намери: да изнесе јунаштво и образованост

грчку као домаћину у свету, гледећи на све друге народе мање или више као на варваре. Тукидид је већ писао с бољим разбором, но предмет му није био историја света, но несрећан домаћи рат, у коме је сам често био очевидац важних догађаја.

Доцније, кад римска владавина поче узимати домаћај светске државе, јави се у ширем смислу намера, да се пише општа историја. Но и ту је превлађивао поглед или чисто римски, освојачки, по коме је Римљанима било намењено господарство света; или се показивало патриотско морално осећање, којим се мекушцима Римљанима из времена Цезарових и Августових наследника износише на углед грубе но јуначке особине, ђерманских народа, који се спремаху да освоје царевину римску. У оваким правцима писали су Тит-Ливије и Тацит. И најпосле, за првих векова хришћанства, кад се оно држава римска поче из темеља распадати, истакне се хришћанско начело царства божијега на супрот незнабожачким насилним владавинама. Даље, у току средњих векова, од сеобе народа па за време крсташких ратова све до препорођаја књижевности и уметности, летописи калуђерски по манастирима или кронике светских писаца на дворovima краљевским, нису могле имати значаја озбиљних историјских списа, и ако у недостатку других извора кад се вешто одаберу и пречисте, дају често драгоцену грађу за историју.

Тек почетком 16-ог века, а још више у 17-ом и 18-ом веку показала се одрешита пажња; да се изучавањем историје унесе светлост у живот народа и држава, да се пронађу узроци и последице догађаја што епоху граде, и да се културном и политичном развићу човечанства покажу бржи и поузданији путеви. Три важне чињенице покренуле су историјску науку овим правцем у напред. *Прво*, познање са старом класичном, грчком и римском литературом. *Друго*, нови географски и астрономски проналасци, у којима су се имена Колумба и Коперника, а за њима Галилеја, Кеплера и Њутона вечито прославила, показав' зачуђеном погледу средовечног света нове истине у облику наше земље и положају њезином у сунчаном систему, као и дивну хармонију закона о кретању планета и сунаца (непокретних звезда) у васеленој. *И треће*, скептична философија, која је са реформаторским покретом у цркви потисла пред собом мистицизам и схоластику средњих векова. Од тог времена наука се мало по мало оставља празних спекулативних и метафизичних дедукција, које се не могу да потврде никаквим стварним доказима, па се почиње приближавати поузданијем индуктивном методу природних наука. Философија, политика и јуриспруденција обрну се више историјском развитку човечанства, па потраже основу и циљ својим проматрањима у животу народа и ослобођењу људског ума од заблуда и светског притиска.

Овај прелаз или управо прелом између средовечне и новије науке означен је именима знаменитих научењака, као што су: Декарт, Бекон, Гибон, Хуго Гроције, Волтер, Монтескије, Русо, Хердер, Кант и историк Нибур. Овај последњи показао је великом вештином, како ваља историјске изворе критички анализати, имајући на уму, да историја не може као роман само пријатно да забавља или морално да поушава, него треба да истражује чисту објективну истину, пренесавши се у доба о коме говори. У истом правцу радио је са успехом Ранке, који је створио у Немачкој целу историјску школу. Још нам ваља поменути Ш. Лосера, Гервинуса и Момзена, који су својим списима помогли унапређењу историјског знања, и допринели много, да се народни дух у Немачкој пробуди

у тежњи за слободнијим установама племенским јединством.

Сувременици овима немачким историчима били су у Француској: Тијери, Мишеље, Гизо, Тијер, Луји-Блан и Едгар Кине; а у Инглиској Хелем и Меколеј. Па као што су философи и историци 18-ог века износећи на видик једно политично и друштвено стање народа које је стојало у противности са начелима хришћанског морала и природне философије, спремили онај велики револуциони покрет, који је на крају тог века срушио све остатке средовечних установа у Француској, па одатле заредно и по осталог Јевропи; тако је опет тај револуциони дух у свези с напредком природних наука дејствовао на образовање најновије тако назване *историјске школе*, којој је прави творац знаменити француски научењак Огист (Август) Конт, а главни су јој представници Литре, Ханрије Тома Бекло и Џон Виљем Дрепер.

II.

Шта се хоће са позитивним методом у историји, и зар се може помислити, да ће се кад год извести и показати сви закони, који управљају развитком тако сложеног и преплетеног организма, као што је народ и људско друштво? Зар ће се моћи кад год да напише права физика друштва — *physique sociale* — какву је огледао да састави Огист Конт? Да ли не ће људи, кад би видели, да у њиховом личном (индивидуалном) па и у народном животу владају вечити и неодољиви природни закони, којима се тако названа слободна воља човечија мора да покорава, — да ли не ће људи онда постати пуки автомати, који се туђом руком крећу, и запасти на ново у фатализам и источни квијетизам, из кога су се с тешком муком једва у неколико отргли? Да ли се не ће тиме вера и морал изгубити, да ли не ће цивилизација ударити на траг за векове и хиљаде година?!

То су сумње и бојазне, које муче многе плашљиве иначе добронамерне људе, као и неке предрасудама испуњене или интересоване противнике позитивне филозофије. А да и не помињемо, како је многима због укорењених заблуда и лажних појмова о човечијем достојанству тешко и криво да војују, да под владом истих природних закона, као и сва органска створења у васеленој, и да се тек поступним развитком и преображајем долази до свести и умне моћи, којом је створење кадро да позна творца свога, и којом су људи успели да природне услове мало по мало измене, да природне законе на своју корист употребе.

Да видимо, да ли има разлога оваком страховању од позитивног правца у науци.

Да би се историја људског рода као наука потпуно разумела, ваљало би на сваки начин познавати најпре историју постања и развитка живих организма, а још пре тога историју наше планете и њених одношаја према осталим планетама у систему. На сваком кораку у проучавању прошлости опажамо, да живот и култура људска иду упоредо са обликом земљишта и склопом природних околности: климе, флоре и фауне, које све јако утиче на религију, обичаје, установе и судбину народну. Тек доцније поступним умним развитком човек се ослобађа искључног уплива ових чињеница, те н. пр. ватром и оделом савлађује хладноћу, вештином подиже родност земљишта, хвата и припитомљава корисну а треби штетну животињу, просеца путове, броди по мору, и бирајући себи најповољнија места за насеље присваја културу свега рода људског. Обијајући тако целу планету на којој живи, човек управља свој поглед даље, сунцу, од кога му долази топлота и живот, и звездама које

у непрекидном правилном кретању дају слику величанствености и вечитости божавства у васеленој, а у доба зрелости изазивају људски ум да истражује законе, по којима се врши кретање светова у безкрајном простору и времену. Силе које тамо раде, за цело и на земљи дејствују, само у другчијем размеру и облику, према другчијим физичким условима и астрономским одношајима наше планете. И да ли се разумно може помислити, да силе и закони што кретањем светова у недогледном простору а по одређеним путовима кроз милијарде векова управљају, што светлост и топлоту на све стране сипају, а тиме живот буде, одржавају и развијају, — може ли се помислити, да те васеленске силе и закони остављају изван свога домаћаја само нашу малену земљу и људски род на њој, — остављају лопту којој трајање мож' да значи увечитости само колико један дан, и на њој род живих створења, којих постањем и развитком није много више но тренутак у кретању и развијању светова!

Унапредку новије науке ни једно начело није се показало плодно и моћно, да објасни све најважније козмичке и биолошке појаве и промене, као Њутново начело гравитације и Дарвиново начело постања и развитка животињских врста. И као што се закони астрономских појава преносе и потврђују у физичким појавама на земљи; тако у новије доба покушавају неки да начелом борбе за опстанак објасне одношаје и промене звезданих система. Да ли ће се овај покушај потврдити на пољу где владају само механички и математички закони, показаше време. Но вредно је знати да се такви огледи јављају. Чим се признало, да животињске врсте и облици нису непроменита створења, но да се временом развијају и под утицајем физичких услова мењају; почело се мислити, не би ли се могло то начело да примени и на одношаје небеских тела. Унауци већ нема сумње да је васелена у непрекидном кретању, и да се постање и живот шире вечито у безкрајном простору. Спектрално-аналитичким огледима доказује се, да је наше сунце огромна маса у течно врелом стању, која се обртањем и просипањем светлости и топлоте у простору билиунима година хлади и згушњава; даље, да има небројено других звезда привидно непокретница, које су по свој прилици састављене из истих елемената као и сунце, од којих се неке гасе а друге постају, само што ми тај процес због релативно велике даљине не можемо одмах да сагледамо, већ с тога што од неких звезда светлост допире до нас тек после хиљада година, видимо те звезде на небу за дуго и онда кад су се оне одавна угасиле, а друге које сада постају или су већ давно постале, не можемо да сагледамо, што светлост њихова није до нас још допрла. Што је за животињске родове на земљи храна и прилагођење у физичке услове живота, то као да је звездама простор, у свези с масом и тежином њиховом. Сваки систем сила и кретања тежи за релативним стањем равнотеже. То вреди као закон н. пр. и о супротним тежњама у неком државном организму, у културним одношајима између суседних народа, у физичким и метеорским одношајима наше планете као и целога планетског и сунчаног система, не изкључујући из тог закона ни најдаље козмичке магле и светове, који се најбољим телескопом једва могу да сагледају. Сваки процес, свака борба између сила и елемената свршује се за време неким поравнањем, уклањајући с пута све што смета њиховом кретању, што није цели сходно. Тако н. пр. у кретању комета (звезда релача) наилазимо на неку привидну неуредност, неправилност; но ова и ако би трајала хиљадама векова, опет се најпосле подлаже закону, тражећи према својој садржини и те-

жини по простору релативно најудеснију стају. Тако и у умном развитку рода људског видимо по неку велику истину, где прокрчи себи пута, тек пошто је одклонила све могуће заблуде и противности.

III.

Има и других важних знања која добијамо упоређујући једно с другим физичке и биолошке процесе на земљи са астрономским појавима на небу, и изводећи из тога један општи закон. Ако признајемо, што се науком све боље доказује: да су светови у течају небројених векова постали и развили се, онда морамо увидети, да им тима облицима крај мора доћи, и да ће се после из њих комбиновати други облици и системи. Астрономија вели, да сунце представља дивну прошлост наше земље, која је такође била (течно усијана маса, на којој се живот могао јавити тек пошто се до извесне мере оладила: месец пак да представља далеку будућност земље, која ће се као и он оладити, па немајући више шта да испарава остати без атмосфере, без органског живота. Размер времена за које би се таква мена извршила, можемо замислити кад кажемо, да је по приближном рачуну једнога признатог научењака морало до сада протећи две хиљаде милиуна (2000,000,000) година, од како се је течно-усијана лопта наше планете почела да згушњава и поступно да покрива кором, којој се дебљина узима тек у 7 географ. миља. И та унутрашња топлота наше земље, која је некада била довољна, да у пределима северног поларног круга производи бујан органски живот, сада већ нема никаква дејства на површини, те с тога све биолошке појаве бивају данас на земљи дејством сунчане топлоте и по мери, како сунчани зраци право или косо падају на који предео.

Што се тиче страха и жалости због таквога изгледа о престанку живота на земљи, по свој прилици то не би могло да буде насилном катастрофом, и донде ће се још много пута мењати органски облици. Напоследку морамо са једним знаменитим астрономом рећи, да природа није ни грозна ни милостива, није људљива ни осетљива, већ просто она је увек и непроменито законита, па се ни највећи и најдаљи светови као и најситнији атоми не крећу изван њених закона. И шта ли је за човека и његово умно достојанство приличније? Да ли да појми и призна владу вечитих божанских закона у васеленој, или да верује да нека несташна игра судбине, нека људљива сила управља светом и животом нашим, мешајући се сваки час у дела и појаве људске! — Оваким сматрањем нити би што добила наравственост ни умност наша, а да оставимо на страну нашу слободну вољу, која би се као оно у источних деспотских држава или у јевропском средовечном друштву могла свести само на роботу (кулучење) и уредно плаћање данка.

Развијањем ума у правцу природних наука не побија се човеку духовна моћ, нити се њима поништава његова слободна воља; већ обоје у границама датих физиолошких и психолошких услова а под владом општих физичких закона добијају све већу снагу и развитак свој, те овлађују природом у корист индивидује, племена и свега рода људског. Ради потврде овога сматрања да наведемо пример, у коме ће се видети, како дејствује умна слободна воља и докле се простире моћ њезина, а како над њом опет стоје природни закони, који јој и за развитак њезин показују најбржи и најпоузданији пут. Тако, пре две хиљаде година Берманија била је сва покривена густом прастаром шумом, а обале балтијског и северног (немачког) мора покривали су сами ритови и баруштине, па је с тога и клима била тамо другчија, влажнија и не-

здравља. У оваким приликама земљишта и температуре наравно није могла постати каква већа култура, па ни друштво људско није се могло за дуго станити. Услед тога нека ђерманска племена навале југозападно у Галију (Француску) и Италију и почине тамо страшне преврте и пустошења; друга опет племена под утицајем угодних околности а можда и услед својих питомијих из ранје донесених и наслеђених нарави и обичаја остану у Бјерманији, искрче шуме, изсуше баруштине, и мало по мало учине средњу Јевропу питомом, родном, здравом и богато насељеном земљом. Тако у оном првом појаву дивље запуштености у Немачкој показује се утицај и влада физичких услова јаче него ли људска слободна воља; а у овом другом случају културног рада памет и воља човечија савлађују природне сметње. Но у једном и другом случају опет бива све по извесним законима, који се у васеленој као и у људским делима потврђују. Могли би тако и код појединог човека показати узајамно дејство природних услова и његове умне воље, па из свега јасно извести, да што се више сазнају природни закони и влада њихова, то се све више развија људска свест, и умна воља добија све већу могућност и енергију, да се природним условима и околностима служи на људско добро.

Што се тиче религиозног осећања и морала с погледом на најновији напредак природних наука као и на позитивни правац у историји људског рода: то ради успокојења забринутих и плашљивих духова доста ће бити да напоменемо, како управо највећи представници природних наука и позитивног научног метода обично су и морални, духом и срцем образовани а често и побожни људи. Нико више од Галилеја и Њутона није се могао дивити моћи и премудрости божијој, нико боље од њих није могао прославити величанство светова и уредаба божијих у васеленој. Па и сам Дарвин изводећи на основу упоредне анатомије и физиологије развитака животињских врста узвикује на једном месту одушевљено, како је животињском организму требало, да кроз много геолошких периода прође многе облике и да у последњем најсавршенијем (људском) облику претвори много културних епоха, док се уздигне до величанствене идеје о једноме свемоћном и праведном богу. Тако и Дрепер говорећи о узроцима наглога ширења Мухамеданства, о развитуку и опадању арапске културе вели значајно: да ваља с поштовањем да говоримо о религији (мухамеданској), која је кадра била да толиким милиунима људи кроз много векова и у три дела света буде утеха и путеводила живота.

И према самим заблудама прошлих времена па и садашњости понашају се представници природних наука много смерније и с већом трпељивошћу, него ли њихови противници према ново појављеним истинама и идејама. Баш то, што прави научењаци знају, да је историја људског рода тек једна глава историје земљине, геологије и палеонтологије, да човек од зачетка свога до рођења

пролази у утроби материној за кратко време све анатомске и физиолошке фазе (мене), кроз које су за хиљаде векова пролазили животињски облици од почетка, од најпростије ћелије, док се нису развили до најсавршенијег облика у човеку; што даље ти научењаци знају, да је н. пр. Алпским брдима требало милиун и 500 хиљада година, док су се из мора за трајања последње *шерцијерне* периоде (у тако названо *плиоценско доба*) издигли, а та периода једва је стотинити део времена што је протекло између ње и првобитних *силурских* слојева, под којима се налази прва стврднута кора наше земље: — и што природњаци још знају да земљина кугла има у пречнику само 1700 и неколико миља и да је 20¹/₂ милиуна миља од сунца далеко, а да до најближе непокретне звезде има 4¹/₂ билиуна миља; што знају, да се историјске периоде умнога људског раз-

них наука и опште просвете за последњих векова порасла или опала, нека загледа у талијанске, француске, енглеске и немачке кронике друштвенога и дворског живота, па ће се згрозити од силства најсрамнијих дела и злочина из оног доба. У једно пак нек с тим упореди моралност и религиозност која се види данас у најнапреднијим земљама Јевропе и Америке, према јевропски државни и међународни морал даје сам о себи жалосне доказе, кад се још непрестано мора да држи милиунима бајонета.

IV.

Пре него што бих завршио, прилика је да у овом предавању додирнем веома важно питање о првој појави људских племена у Јевропи и њиховом првобитном друштвеном живљењу. Епохе у првој култури људској тако су исто важне и поучне као и периоде развијања органских створења сачуване слојевима земље. Тако названа *камена периода* означаје оно давно доба, када су се у средњој и западној Јевропи јавила прва племена људска, умејући већ да граде оруђа, стреле и ножеве од камена; ти споменици прве културе налазе се и сада по пећинама, измешани са људским и медвеђим костима. Но колико ли је времена морало протекти, док је човек доспео да уме саградити оружје којим ће убити медведа, те да се нахрани његовим месом и заодене његовом кожом? У средњу руку рачуна се да траговима и споменицима живљења људског из камене периоде што су нађени у пећини код Орињака у Француској, може бити на 50.000 година. И за чудо, још у то прво доба налазимо доказа, како је човек имао идеју о несамртности душе, јер је своје мртве већ сахрањивао у гробнице, т. ј. у пећине које је затварао грдним камењем, остављајући поред мртваца оружје и храну као да ће им то требати. Кад је са променом температуре у средњој Јевропи нестало северног медведа који се повукло даље горе у ладније пределе, онда је давао човеку храну и одело северни јелен, а то је већ било за

Руска лица.

такво зване *бронзане периоде*, у којој су се оруђа већ градила од бронзе. Кратки мачеви и сикире нађени су у пећинама или слојевима земље поред широких и пљоснатих лубања у Француској, Белгији и западној Немачкој показују расу налик на монголску или лапонску. Не давно нађени су у швајцарским језерима под водом а близу обала знаменити остаци дрвених грађевина и колибе на стубовима, и то су била прва већа тако названа језерска насеља за одбрану од зверова и људи. За тим долази *периода гвожђа*, у којој се почело да употребљава гвожђе; она означава већ далеко већу културу, и у њој се јављају у средњој и западној Јевропи племена крупног високог стаса од индојевропског порекла, с дугачким гвозденим мачевима, налик на оне, што их описује Омир у својих јунака.

Но живот и култура ових људи из периоде камена, бронзе и језера није могла да буде колевка и огњиште културе рода људ-

такво зване *бронзане периоде*, у којој су се оруђа већ градила од бронзе. Кратки мачеви и сикире нађени су у пећинама или слојевима земље поред широких и пљоснатих лубања у Француској, Белгији и западној Немачкој показују расу налик на монголску или лапонску. Не давно нађени су у швајцарским језерима под водом а близу обала знаменити остаци дрвених грађевина и колибе на стубовима, и то су била прва већа тако названа језерска насеља за одбрану од зверова и људи. За тим долази *периода гвожђа*, у којој се почело да употребљава гвожђе; она означава већ далеко већу културу, и у њој се јављају у средњој и западној Јевропи племена крупног високог стаса од индојевропског порекла, с дугачким гвозденим мачевима, налик на оне, што их описује Омир у својих јунака.

Но живот и култура ових људи из периоде камена, бронзе и језера није могла да буде колевка и огњиште културе рода људ-

ског. Мрачан, јадан живот под ладним небом у пећинама, без вере, без песме и без радости. Прави почетак животу и култури људској ваља тражити под ведрим и топлим небом питоме Индије. Тамо у народа аријског порекла, у књигама *свештих веда* наћи ћемо предања и основу вери и цивилизацији светској. У химнама Риг-веде наћи ћемо најстарију сведошћу очудном и силном дејству, које је проналазак ватре производио у људској души. Пастири узели два сува дрвета и тараући их једно о друго певају свете песме, призивајући бога огња (agni) да се појави. Па кад се дрво запали и пламен букне, каква радост, каква слава силноме богу светлости, који прикупља породицу и насеље око огњишта као храма свога, па светињом својом освећује и оне који су га из дрвета и камена изазвали. Језик ових религиозних песама познат под именом Санскриту извор је свима језицима индо-јевропских народа, као што се то доказује проналасцима упоредне филологије, која је у најновије доба покушала да и на своје пољу примени законе постушнога развића говорних облика у борби за опстанком. А колика је старина Санскриту, сведочи то, што је он много ближи литавском, словенском, латинском и немачком, него ли што су сада ови језици међу собом близу. —

Као што је занимљиво проматрати постање различитих религија и друштва људских, тако је поучно гледати и смрт њихову. Религије се кваре и губе снагу своју, кад више не могу да задовоље духовне потребе народа, кад се сувременом умном развитку силом одуширу, и кад они који су узели на се позив да религију чувају и тумаче, и сами не поимају значај и задатак њезин, па хватајући се само за љуску љезину поричу јој суштинну животом и делима својим. А људска друштва и државе пропадају: кад их јача непријатељска сила споља поруши, а још чешће падају сама својом унутрашњом слабошћу, кад не дају могућности и средства за развитак и благостање свију или бар већине чланова из којих су састављене. У таким приликама они који представљају дух и главу или најважније органе друштва, по најпре изгубе свест о значају и позиву својем, те се изопаче и постану крвопије својој браћи и народу. И тада је таква држава готова да падне у руке страним освајачима, или такав народ да се претопи у други силнији народ.

У свакоме организму, код поједине личности као и код читавог народа обично се кваре најпре главни и племенитији органи. Па кад се срце и мисао у човеку а правда и народна идеја у држави изгубе, онда смрт већ на вратима куца. Још је стари Омир рекао: „Богови одузму половину памети ономе кога ће да учине робом.“ А Изнад у свом систему јелинске митологије вели на једном месту тако исто значајно: „Богови су прописали животњи право јачега, а људима закон правде.“

Бива кад што, да се народна свест у вишим слојевима друштва па и у срцу народа успава, изгуби, али се пробуди и прибере у појединим необичним личностима; као што се и пред постањем државе јавља силније тек у неким необично осветљеним умовима, који као гласници и пророци објављују долазак нових идеја, нових склопова и облика друштвених. У овом случају они брзо налазе одзива на све стране, и све живо иде за њима; а у случају народног пропадања глас њихов остаје глас онога који у пустињи виче, и идеје које би они хтели на ново да оживе, показују се само као светлцање жишца, кад хоће да се угаси. Примера за ово има доста у старој и новој историји. Судбина јеврејског народа, судбина Грчке, Рима, Аравије, Шпаније, Византије, Србије и Пољске

пуна је сличних појава. И ништа није жалосније, него кад мора ко с тако пробуженим духом у сред општег мрака и мртвила да гледа у неизбежну пропаст свога народа. Тужна нарицања пророка на рекама вавилонским и величанствено очајна реч у Тацитовим аналима, као и силна народна туга у нашим Косовским песмама одјек су умирућег духа друштвених и државних облика, који су у развићу историје чинили епоху. А да ли су наше народне песме само немоћан одјек старог властелског царства, које је порушено варварском поплавом из Азије, или ће оне бити глас живог окованог духа народног, који сваког тренутка чека да му ланци попуцају, па да се прерођен и дуготрајном борбом очеличен јави у јачој светлости својој, те да у преображеном облику настави слободан и бујан живот новог времена. — Да се ово оствари Браћо, стоји до вас, до садањег појаса, у коме ћете ви скорим бити или наставници и прваци, или гробари својега народа! *Види 1912/13. година!*

Но не треба да дајемо маха овој другој жалосној мисли. Кад нам наука казује, да све живо иде својем вишем напредку, који се код поједине личности па и код целог племена достиже здравим васпитањем и образовањем у правцу слободнога умног развитка; даље, да се намера божја у човечанству достиже гајењем свију врлина и племенитих особина у роду и облику у коме се организам јавља, — кад све то знамо, зар да будемо мањи и слабодушнији од наших старих, који дивовском борбом испунише пет векова у овој страни света, док небројеним жртвама успеше да ослободе овај кут пространих српских земаља? Зар после тога ми да мислимо сада да је наш народ одживео свој век, и да ће се с поља историје уклонити?

Не, браћо! На нама је да поновимо живот свога народа, на нама је нарочито, да се свесним и озбиљним радом, науком и духом народним челичимо и спремамо за политичне и културне задатке, који су нашем племену намењени. У томе великом раду треба истина да се руководимо правцем позитивних наука; но морамо се веома чувати грубог материјализма, који води фатализму и ништавиљу, и који многи погрешно држе за неизбежну последницу позитивизма. Сва природа у козмичким законима и геолошким периодима својим тежи развијању и усавршавању. Сви органски облици од постања преображавали су се у правцу, којим се најпосле јавно умни створ, човек. Све епохе у историји људској означене су борбом за духовну слободу. А све те мене извршене су тек у извесним појавима личнога (индивидуалног) и племенског предјачења. И сам најзнатнији научењак садањег доба на пољу природних наука Дарвин каже, да онај род или она врста живих организма најбоље напредује, у којој има највише чланова и представника са наслеђеним или развијеним врлинама разума, јунаштва, прегоревана себе самог за одржање свога рода и т. д. Па да ли су икојем народу такве врлине већма потребне него ли нашем, и могу ли се оне стећи и развити без великог духовног напора, без моралне крпости, без истините образованости људске?!

У том смислу усвајајући све што је наука као опште благо човечанства пронашла и осветлила, опет није нам сада задатак, да пресађујемо у нашу земљу само космополитске идеје, од којих неке, праве или криве, раздиру западне народе. Ти народи одавна су организовали свој народни ум и осигурали свој народни опстанак, па небојећи се туђинске и варварске силе, расправљају слободно речју и разлогом а по негде и мачем своја унутрашња и друштвена питања. Но нашем

народу стоји још турска сабља и туђински јарам над вратом, прети му још погибија и опасност, да и без борбе вечито остане туђе робље у политичном, економном и духовном смислу. Њему дакле сада мора бити главни задатак, како ће своју будућност споља осигурати; а то не може постићи ничим другим до здравим политичним и просветним развитком из нутра, а слободним савезом споља са сроднима и суседним народима. Доста је несрећа и јада претрпео наш народ преко главе, доста је претрпео грдних мука, доста је својим незнањем и неспособношћу својих вођа пропустио удесних прилика за консолидовање народности своје. Сведошће томе налазимо пуно од пораза на Марици и Косову, све до данашњег дана. Па зар сада ми још да позлеђујемо народне ране, и зар не ћемо као прави синови народа с дубоким осећањем да се савијемо на недра његова? Зар нећемо слабости и немоћи његове скромно да штедим, болове његове пажљиво да лечимо, предања његова да поштујемо, па и саме заблуде његове лагано и са штедњом да одкривамо?

Хоћемо доиста, ако народно добро од збиље желимо. И само тако можемо се надати, да ће народ српски изаћи срећно из кризе, у којој се одавна налази. Само тако можемо учинити, да по долинама и брдима нашим, где су се некада скупљале силне српске војске, где су се ориле дивне српске песме, и богате вароши и села српска подизали, где се у првим пропланцима као у зору почела већ јављати знатна српска култура, — да по тима светим местима а над гробовима наших оцева и дедова не суди туђинска рука, да се не шири туђинска култура и сила, да се не искорени траг и спомен народности српској. И у тој нади ја ћу бити срећан, ако ви, Браћо, свесним и озбиљним својим радом и понашањем покажете, да сте достојни синови ове земље, која од вас, од будуће узданице своје очекује, да с више знања и бољом срећом станете временом у зачеље свога народа на просветном и политичном пољу!

Манастири и цркве у Херцеговини.

Написао Вук Врчевић.

V.

Сеоцке цркве и њихови попови.

Као што сам одмах у почетку (код броја I.) о манастирима казао, да херцеговачки народ гради манастире по пустињама и дубодолинама, на против цркве сеоцке зидају свуда по поузвишеним главицама и брдима, и нема ни једне која је у сакривено мјесто, него свака на виду на околу лежећи села, а да би се из удаљени села и мјестија могла видети, свака је с двора клаком обијелена, и наком неколико година опет поновљена с клаком.

Све старе и нове манастирске и сеоцке цркве окренуте су спрам истока, тако, да (кад је једнак дан и ноћ) кад гране сунце удари зрака кроз прозор од олтара на свету трпезу.

Ни једне од ови сеоцки цркава нисам видео толике простране, да може у њој 30 људи у слободи станути, и да би се могао чојек од чојека, као што треба прекрстити.

Срећа да се у њима не служи летурђија, па да се народа напуни осим само о Божићу и о Васкрсењу, и то не у сваку, него у она села, која су много удаљена од манастира, него се само у њима служи кад је којој кући крсно име.

У вријеме службе, на више назначена два празника, по што се црква напуни људи, сви остали стоје на околу цркве гологлави, макар и највиша киша али зима била.

Старци и главари сеоцки вазда стоје најпрви до двери, а за њима млади. Жене пак вазда стоје најзадње иза људи, али и оне између себе — млади старијој — наноси част, те старије напријед пуштају.

Ако је само једна црква у селу, она је саграђена трудом свију сељана као и манастири, а ако их је више, зна се, да су их градили јаке породице, свака за себе, и свака се пред својом копала.

Што су се ове црквике по врховима и главицама у Херцеговини градиле, и за што су их кламом с двора бијелили, ево томе неколико главних узрока, као што су ме многи увјеравали.

а.) Да зулумћару Турчину нема к њој лаког на коњу приступишта, и да не би у вријеме службе смео попа и народ.

б.) Да цркву из далека могу виђети путници, радници и чобани, јер ови сви кад одкуда му драго угледају — макар и сат ода далеко — зауставиће се, скинути капу и спрам цркве прекрстити се, и с највећом вјером помолити Богу колико зна и умије.

в.) Да не би свиње земљу ријале, коњи и волови да се не би балежили, а козе и овце брабоњчили по гробљу околу оне цркве, јер народ тако почитује мртвога гроб, исто као да је оно чељаде живо па да све чује и види, шта се над њим и околу њега ради.

г.) Кад које село или породица ограда за себе црквицу, радује се кад инострани цркву види па пита: чија је оно црква? јер осим урођене му побожности постаје и неко славољубије.

По многим селима, ће више породица живи, има по три и четири овакове мале цркве, и премда би се сви они сељани могли о једној самој пасати, опет оћеју да се зна свакоме своја, и не ће једни код други ни да на летурђију пође, а камо ли да се пред туђом црквом копа. Ево и овоме главни узроци:

а.) Кад се н. пр. најпрва црква у којему селу ограда, разумије се само по себи, да је била једна сама породица, а следователно и народа мање.

б.) По течају дугог времена, ова се породица умножила и разгранала тако, да је своје првобитно презиме изгубила, н. пр. од Попа „Поповићи;“ од Марка „Марковићи;“ од Станише „Станишићи“ и т. д.

в.) Кад би се која породица с другом завадила, па и до крви дошла, наравно је, да поједини људи од дотичне

породице нијесу се могли ни на путу срести без крвопролића, а камо ли пред црквом ће сваки оружан дође; тако би не јача породица сама за себе нову цркву морала градити.

г.) Да би се сложиле двије породице, и наумиле скупа једну цркву за њих градити, чешће се пута догоди, да се не могу између себе нагодити, какво ће име цркви нађести, јер једна хћела да буде н. пр. св. Ђорђије њезино крсно име, а друга св. Никола, па кад се не сложе, онда за инат једна друге сазиђу двије цркве.

д.) Она породица, која има од своје крви попа, нешто је поноситија и прибранија од остали оне општине или села, за то она која га нема, натежи и из петније жила униће се да и она о свом трошку кога запои; а ако ову жељу постигну, а у ономе селу нема но једна црква, принуђени су градити другу нову, у којој може нови поп служити, јер у старој нема мјеста за оба попа.*)

Попови по Херцеговини нијесу код народа толико почитовани, колико калуђери манастирски, али им опет наноси част; и премда им иноријаши давају годишњи бир и све друго као калуђерима, опет је свакоме милије, да је манастирски иноријаш него поповски, и да му калуђер очита какву молитву над боником, или какву другу у кући, но мирски свештеник; а ево за што:

Народ вели, да су молитве калуђерске много пријатније пред Богом, него поповске, за то, што се први не жене и не гријеше као остали људи, и све оно што стече, не дава жени и ђеци као попови, него цркви и манастиру, а манастир је сиротинска мајка и народна слава и дика.

Будући да се попови жене, и да обично у свакога има нешто више ђеце но у дугога сељака, наравно је, да му се и оће много нешто више но калуђеру, за то многи, не могући живјети ни по године о парохијалном приходу за уздржавати фамиљу као што треба, принуђени су многи (а може се рећи сви) копати, орати, дрва на коњу догонити и све остало као и други сељани радити.

Има много попова, који држе преко 150 кућа, а има их и такови, који нема ни 50. Ова разлика од туда проиходи, ће је мање или више попова у ономе селу или кнежини, а највише онда, кад који од стари попова умре, па докле оно племе

*) Да је овај обичај, ред и управа исто и по Црној Гори, па и по селима Бокоторске, навести ћу овђе један примјер. У Грбљу, у селу Шишиће, запоише се два попа једне исте године од двије јаке породице — Софран и Латковић — а била је само једна црква у селу, пак се нешто повнатили ова два попа, и грабећи се се ко ће од њи два служити летурђију (осим празнични и нећелни дана), оградиле двије мале црквике, свака породица за себе, а у ону стару — св. Мартин — служили су сваког празника по реду.

или породица младога запои; и тако се више пута деси, да један свештеник мирски држи по двије трије парохије, но ако су велике, те један поп не може одољети, служи им калуђер. У оба случаја, народ изабере свога привременог попа или калуђера без икаквог питања владине, за то што владици у интересу ништа не спада, а међу тим народу угађа да по народној вољи изабере свештеника.

Сваки новозапојени свештеник дужан је селу платити пред црквом по једно пиће (вино или ракију), и сваки кад чашу узме напије „здром браћо! Да Бог да нам нови поп сретан и дуговјечан био!“ Ови обичај може се назвати прави народни, а по црквеноме и службеноме реду није друго него права инсталација.

Чешће се пута догоди, да се која поједина фамиља — (или више њих) нешто с попом поинате, и кажу му, да га не ће више за свога попа, него замоле другога ближњег попа, и ови их послужи у свему као прави парох, доклен се опет некако са својим попом умире по молби сеоцки старјешина, а највише онда, кад владика у оној кнежини или племену дође.

За нужно почитујем и то казати, да ни један поп не смије од владике извршивати никакав законом преписани обред у инорији другога попа, већ само онда, кад би се с попом завадили, као што сам на више казао, или са допуштењем законитог пароха онога села, иначе би га дотични поп одма владици тужио.

Да би се који поп разболио, и дуго боловао, или да би приморан био поћи негђе за послом у друго мјесто и онамо се коју нећељудана задржао, вазда сваки препоручи ближњему попу или калуђеру, да у пријекој нужди крсти слабо дијете, причести боника и укопа мрца, и вазда један другога добровољно измјени, без да ни први ни последњи пита дозволење у владике, а још мање у народ. Привремени парох што добије од петрахиља, његово је све.

У Херцеговини ни по манастирима, ни по сеоцким црквама нигђе не износе, као по другим мјестима, црквени пјат иностраним путницима, нити они обични за скупити овамо звану лемозину (од италијанског „elemozina“) али по варошима а особито у Требињу и у Мостару, износе као Боки Которској три пјата, а то први за цркву, други за школу, а трећи за сиромаше. Од првог и последњег фонда уповавају мртве сиромаше и сироте од истог мјеста, али из туђега кад би као прошјак у мјесту умрљо.

Свијеће воштане и зејтин те при летурђији гори по сеоцким црквама, дужна је донијети она кућа (или куће), која они дан служи летурђију о крсном имену или мртачку, а оно мало новаца што пане (на икону која се целива) о Божићу и Васкрсењу, троши се на какве друге црквене потребе, као н. пр. за

промијенити завјесу на царске двери, простирку на светој трапези и на проскомидији. Што се пак тиче набављања црквене одежде, стихара, путира, звјездице, кадионице и т. д. никад се не може на реченој икони скупити, него се за то обично, сељани између себе порезу кад је родна година, те — ако је потреба — добава. Многи пак при самрти оставе да се у цркви набави која од споменути ствари по његовој смрти, а многи сами док су још живи набаве.

Поп је дужан памтити кад је који светац, и вазда готов да каже на свачије питање у који дан спада, не само, него може ли се на њ радити. Кад није узаконени празник, него какав светац, којег народ од старине шјеткује, и упита га кога: може ли се попе шјутра радити? многи ће одговорити: може, помолећи Бога! али ако народ онога свеца шјеткује, премда није празник, не ће на њ зарадити, па му допуштио сами владика па и сви четири вселеника патриарха.*)

Нигђе попови ни калуђери по Херцеговини не држе протоколе рођени, мртви и вјенчани, нити у цркви праве три прогласе, кад се ко има женити и удавати, а тому је мјестна влада крива, која је не само у организацији, него и развиту ума најмање 100 година закарсила, која никад не броји у нуфусу (анграфи) женске, него само мушке главе, од који наплаћује годишњи данак, а свештенство и владика држи рачун само од кућа или фамиља, да од њи годишњи бир прима.

Свештеници су дужни бесплатно молитву очитати над боником од његове инорије, а ако не би имао времена (поп или калуђер) доћи, а боник не би могао к њему поћи, пошље му мушки капу с главе, а женска мараму, те над њом свештеник очита молитву; јер прво што ни гђе нема лекара за унутрашње болести, него само за ране, а друго и кад би га било, не би га звао, но више вјерује у свештеничку молитву, држећи се апостолске науке: „ако се ко измеђ вас разболи, призовите свештенике црквене да вам молитву очитају, и вјера ће боника исцјелити.“

Исто се свјештеници служе кад кога увједе бијесан пас, те зове попа или калуђера, да му начини „запис“, а тај је: напише му на кори кваснога круха сљедеће ријечи, те га даде бонику да га у јутру на ште срце изједе, ево овако:

*) Једна од најпоглавити несрећа за овдашњи народ та је, што он осим нећеље и узаконени празника, шјеткује преко 80 други светаца, кад наша црква допушта радити, (као н. пр. св. Прокопију, Пантелију, огњену Марију, Аралампију, Килик и Јулик и овим подобни.) Да у ове дане иде народ у цркву, могло би им се опростити, али не ће, него по цијели дан лежи у беспослицу; дакле овај се штетни обичај не може приписати никаквој побожности, но слепилу и лењости.

ш а т о р
а р е п о
т е н е т
о п е р а
р о т а ш

Са све четири стране, с које гоћ окренеш, једнако ћеш читати, било с на права, било с наопака, или узбрдо, или низбрдо.

Ја сам многе народне просте људе, као и калуђере и попове свуда по нашем народу овије крајева питао, би ли знали, у којем су језику ове ријечи, али ми никад није нико знао казати, но неко, да је старинско-грчко, неко, да је соломонова тајна, али нико не зна како је. По моме мишљењу и није ничи језик, но права у исто доба нека чудновата измишљеност нечија; и ови се запис свуда обичајно и по Црној Гори и по Боки Которској и дан данашњи помиче.

Може бити да још овакови записа има, или читави стихова, који се једнако читају како је написано, и обратно, које мене до сад нијесу познати, осим само ови сами стих, ево га:

О ко си виси се е си сиви соко.

Кад коме у народу отече нога, рука, глава, или га што заболи на једно само мјесто, иде к свештенику, да му на болесно мјесто запише крст соломунов, у којег народ вјерује — не знам управо за што — као у прави Христов, ево како напише:

(Продужиће се.)

Културни језици и владавина језика.

Скица дра Брунхофера.

(Свршетак).

3. Свешки језик.

Свешки језици имају највећи уплив, па да се народна култура развије у свешку културу.

Сви језици, којих је круг делатности обележен у прошлим одсецима, имају више или мање ограничен простор, на којем их видимо, како се историјски гложе. Већ и трговачки интерес даје једном језику велику експанзивну снагу, јер је трговцу нужно, да се у множини разноликих језика помоћу једног јединог између њих разумети може. Првобитна трговина — давање еспана у замену за други — јесте прва сила, која најразличнија племена и језике зближује. Сила, што лежи у жељи за добитком, тежња за сопственом коришћу јесу пре свега они фактори, што племена и језике доводе у додир, где се међусобно гложе и где се стапају. Одовуд ничу смешани језици, жаргони: а њихово граматично учвршћење и усавршење рађа класичне језике: грчки, латински, кинески, арапски, Санскрит, пали и т. д. То усавршавање може да буде дело свештеника, који задобивени књижевни језик изнајпре употребљују за црквену потребу; стереотипно одржање једном већ за службу божију уведеног језика даје црквени језик. Религиозни интерес у свези са ширењем тога језика; тежње којег фанатисаног свештенства за свевлашћем:

могу црквеном језику прокрчити много већи круг делатности, него што је саобраћајна потреба у стању учинити, те може душевну делатност којег трговачког језика на се да привуче. Али се и оба интереса могу на заједнички рад ујединити. За тим може уз трговачки и религиозни интерес да се још и наклоност околних племена појави, т. ј. класична књижевност сањеним светским мислима; потреба образованости сама себе: може да околна племена привуче, те да почну изучавати језик и књижевност суседног а кад кад боме и страног народа. Ова комбинација, у којој се један језик појављује на један мах и као трговачки, и црквени и књижевни језик, узвишује тај језик на ступањ светског језика, који обухваћа интерес читавих делова светских.

Сама већ природа ствари учи нас, да таквих језика може само мало бити и да их је само мало и било.

Кинески је свешки језик на далеком истоку. Стари књижевни језик имаде много песничких, историјских и филозофских дела, која се проучавају не само у великој држави средине (у Кинеској) него сваким даном све више долазе, уз Санскрит и стари јегипћански језик, у ред оних оријенталних блага из књижевности и језика, која су уз латински и грчки језик и књижевност богати извор, из којег се црпи космополитско образовање. Мандаринско наречије је она форма кинеског језика, која је данас отприлике кинески књижевни и друштвени језик. У тој форми влада кинески језик на веома великом земљишту и над великом множином света, чиме се ни један језик ни из далека поносити не може. Кинески језик не важи само у самом срцу државе, где већ имаде неколико стотина милијуна душа, не и много даље: по Монголској и Тибету, за тим по Манџурској, где се у новије доба већ и у школе увађа и језик Манџу истискује. За тим у Јапану и Анаму, дуж обале острва Хајнауа, по западном делу острва Формозе и на задњоиндијском Архипелу: на Борнеу, Јави, Целебесу, Тимору, Манили говоре милијуни кинески језик.

Поред кинеског језика не налазимо у свој осталој Азији другог живог светског језика, који би био сличне важности као што је арапски. Додуше Санскрит живи још и данас као језик црквени, научњачки и књижевни, шта више тргујући брамани употребљују га и за трговачки језик, и његова важност по културну историју људства има се много већом ценити, него што је важност кинеског и арапског језика заједно. Али кад га на праве очи разгледамо, долазимо до те истине, да је Санскрит био увек само језик једне касте (сталежа) и језик искључиво више образованости у Индији, што ће напоследку и остати. Нешто је са свим другим код арапског језика. Овај језик у својој највећој класичности неје био управо ништа друго до језик Бедуина у пустињи. Још на стотине година после, када су Мухамед и Калифе изнели арапски језик из уских граница његове постојбине, и кад су велики граматичари докучили већ законе светског језика и у грдне их књиге убележили — још и онда, сваки, који је тежио за класичношћу у штилу, путовао је Бедуинима у пустињу, да у непосредном разговарању с њима ужива сласт њиховог говора. Па сада неје ни чудо, што је арапски језик, чија је класичност и најмањем члану народа на срцу лежала, заузео за сарамерно кратко време таки свешки положај, као ни један други језик, ни пре ни после њега. Око 720. отприлике, дакле једва после сто година, када се је Ислам први пут појавио у страном свету изван Арапске стекао је арапски језик важности већ од атлантског Оцеана на западу па до Индуса на истоку, од Паринеја

Шпанији па до Атласа у Африци, од аралског језера у Азији па до индијског Оцеана. Па и у горским долинама сицилијским разлегале су се стотине година ватрене песме поштовача пророка Мухамеда. Истина, да је арапски језик коју провинцију и изгубио, Шпанију и Сицилију за наувек, па и Цејлон и острва индијског Архипела несу му више подложни, али при свем том арапски се језик непрестано још и данас шири и то по

светског језика, данас више питање неје, него је свуда припозната и доказана ствар, да су они векови, кад је грчки језик свезивао земље на средиземном мору и упућивао на заједнички душевни рад, када су Хомер и Софоклес били читани и разумевани од стубова херкулових (Гибралтара) па до Гангеса, када је најплеменитија душевна слобода владала, какве историја познаје — да је та перијода

Галији и Шпанији па и у самој северној Африци, и доцније, када је Рим овладао целим светом стекао је за запад Јевропе важност неопходно нужног језика за образовање, коју је грчки језик имао за исток. Када се је доцније римска држава распала, латински је већ одавно кријомице постао црквеним језиком, и као таки, ево је већ скоро две хиљаде година, како влада срцем поштовача Маријних, исто онако неограничено и својевољно,

Мика Анђело Буонароти.

унутарној Африци, где се с трговачким караванима и Исламом из године у годину даље помиче.

Александар велики прибавио је својим освајањем грчком језику већи простор, него што га имаде арапски језик. У опште грчки језик као светски језик био је претеча арапском, и кад изоставимо балканско полуострво, арапски је језик у географском смислу управо нишао стопама грчког језика; због тога можемо изоставити обележавање земљишта, где је грчки као језик културни пословао. Али што се тиче делатности овог

историјска, када је грчки језик на влади био, рајски врт досадањег човештва.

Перијода душевног залеђивања западног људства почиње онда, када су Римљани и с њима латински језик добили власт над светом. Као што се је доцније арапски, што је мало пре напоменуто, скоро тако се је и језик Лацијума брзо раширео по Италији. Изузев неколико доњо-италијских градова на обали морској, што су грчки остали, сва остала Италија била је за време владе Аугустове са свим поримљена. Исто тако брзо потиснуо је латински језик и урођене народне језике по

као год што је владао као језик научењачки над људима у праву, дипломацији, медицици и у опште у науци. Доцније морао је латински језик, кад су постајали романски језици, велики део своје светске власти уступити народним језицима, који су се тек будити почели. Једно за другим доцније појављују се као светски језици: језик португалски, шпански, францески, и на послетку, кад је ових хегемонија престала, инглески, и то се је догодило у истом реду, кад је ком од дотичних народа испало за руком веће или мање комплексе земаља

по разним светским деловима својој власти подврћи.

Историја борбе у којој споменути језици један другог у светској владавини одмењују, не може се увући у узан оквир ове скице. Овде нам је још само толико нужно, да прегледамо јевропске светске језике по реду милијуна, који их говоре.

Најмању, али према незнаности земље ипак доста славну улогу имаде холандески језик. Осим у Холандији самој, он је трговачки и језик за образовање на Сунда — острвима и Молуцима, за тим у Нагасаки, јапанској вароши с пристаништем на морској обали. Уопште, све до у најновије доба, када је енглески заузео његово место, био је холандески посреднички језик међу јевропском и јапанском културом. Он је био стотине година језик Капланда, само видимо га, да га енглески свету на видику, све више потискује. Осим тога холандески језик важи у слободним државама Боера на реци Орање и у Трансвалији у Африци, па и неки тамо живећи урођеници усвојили су га. Скупа узевши биће, које у Холандији самој, које у Африци и на задњо-индијском Архипелу, четир милијуна, који холандески језик говоре.

Већ више је распрострањен португалски језик. Исти се осим у Португалској самој и Азорима, говори у Африци и Азији, за тим на јужно-американском континенту, у Бразилији, где је још и државни језик, за тим у Африци по острвима зеленог предгорја, у Сенегамбији, по бисагоским острвима, онда у Гвинеји на острвима Ст. Томи и Принципу, даље дуж целе обале Анголе и Бенгуеле, исто тако и на источној обали Африке у Мозанбику. У Азији се употребљује у предњо-индијским варошима на обали морској: Гои, Салзету, Даману, Дију, местимице по Цејлону, по разним острвима индијског Архипела, за тим у Кини: на острву Макао и у истоименој вароши с пристаништем свега биће ваљда до шест милијуна који португалски говоре, од ових су четир милијуна у Португалској самој.

Сада бројно долази руски језик. И ако се исти говори, на грдном простору до 420.000 миља, у Јевропи, северној Азији и, до у најновије доба, на највишем северо-западу северне Америке — ипак број оних, што руски говоре и разумеју, не ће бити већи од 35 милијуна. При свем том руски језик ипак имаде велику будућност, и то за то, што се иде на порусивање разних народа, што се у једно и исто доба ради, чиме се руше племенске особине светске државе са много језика.

Францески је још предруским. Францески се говори, осим што се њиме служе 35 милијуна у самој матери земљи, најпре у Агиру, за тим у валонском делу Белгије, у романској Швајцарској и пределима Канаде, у Кајени и раштркано по Луизијани. Као конверзациони језик Јевропе још са неколико милијуна располаже. Скупа узевши, биће највише 45 милијуна, што францески говоре.

Шта више и шпански је језик францески надмашио. Осим 16 милијуна у Шпанији самој говоре га отприлике 39 (—?—) милијуна на Куби, у Мексико, у средњо-јужно-американским републикама, на Манили и Филипинима уопште, као год и по неким острвима западне обале африканске.

Много јачи од шпанског јесте језик немачки са 75 милијуна у Немачкој са Елсасом и Лотрингијом, у Швајцарској, у Аустрији и Угарској, у Русији (на источном мору, на Волзи, у Криму) у северној Америци (у Валдвизији, у државама лаплатским, у Рио Гранде до Сул и санта катарини) у Аустралији и местимице по источној Индији.

Све јевропске светске језике бројем надмашује енглески језик. Говоре га 90 милијуна у великој Британској, северној Америци на Бернадасима, у западној Индији, на предгорју добре наде, у Аустралији, Ван-дијеменланду, новом Селанду и источној Индији, а од чести и на кинеским обалама.

Ма како ови бројеви људи, што јевропске светске језике говоре, грдни изгледали, ипак их нестаје пред бројевима оних, што говоре културне језике на истоку. Што су ти 90 милијуна, што енглески говоре, према 100 милијуна оних, што језик хиндустана говоре? Па шта су напослетку сви јевропски светски језици заједно, кад их сравнимо са једним кинеским, који говоре можда до 300 милијуна? Али сад тек настаје питање: да ли културном развиту Јевропе служи на већу корист, што имаде толико језика или не? Додуше у новије доба изишао је, а све на основу лајбничевих светских мисли, читав низ речника, у којима се излажу вештачки склопљени универзални језици. Не може се порећи, да ти речници не могу бити на велику корист вештина шифровања. Али помисао пак, да ће вештачки, дакле одвољни, у једном једном мозгу замишљени универзални језици моћи некада послужити међусобном измењивању мисли у масе, која је увек под утицајем предања (традиције) — такова помисао почива на потпуном непознавању бића, и органског извора једног језика уопште. Сваки језик је битан укупни израз народног карактера, што се и опет с друге стране никако порећи не да, да несуд услед освајања и депотизма налога владиних, у историји често читава племена натуривањем страног језика кроз дуго времена однарођена била, док се за тим неје од мешовине разнородних елемената нешто ново језиком и народношћу развило. Али уопште увек се даје бранити тврђња, да је језик огледало народне душе.

Данашња наука о језику доказује, да постоје велика племена језика, која се међусобно са свим разликују системом гласова, за тим склапањем речи и реченица. Свака велика фамилија језика, свака раса имаде од природе саме извесног генија, којим се од других разликује: због тога је бесмислица веровати, да ће један језик моћи једном бити искључиво оруђе при измењивању мисли образованих људи свију раса. Као што се за данас живеће расе не може да нађе првобитни типус; као што до данас још неје испало за руком, све фамилије језика од једног првобитног језика довести: исто тако не ће се некада моћи једним универзалним језиком премостити провалија, што је међу појединим расама и језицима.

Идеја једног универзалног језика, који би уништио потребу, да буде више појединих светских језика, имаде свог корена у ненаситивости свештеничког или светског депотизма, који почиње са реченицом: „један пастир и једно стадо“, а свршује се са девизом: „une foi, une loi, un roi“ (једна вера, један закон, један краљ). Спас човештва и победа човечности (хуманитета) зависи само од једнодушне тежње и једнодушност настојања свију културних народа, да се велике идеје народног образовања и људског достојанства у што већим круговима шире, и да им се свуда уважења прибави. Али као што никада неје било једне и једнообразне светске културе; тако исто народи и најдаље будућности тежиће општем идеалу човештва само у оној мери, у колико допушта индивидуална снага, дар душевни и појимање. Ни један народ, дакле ни један језик не ће никада узмоћи испунити идеал хуманитета нити о себи нити у себи самом. Сваки народ и сваки језик постизава највећу циљ човечанства само онда, кад своју од природе даровану

индивидуалност до најлепше потпуности развије. Та тек сви народи скупа чине човечанство и тек онда кад сви народи добу с усавршавањем своје индивидуалности до краја, може се рећи, да је идеал хуманитета постигнут. Али светска историја имаде за своје развијање барем релативну бескрајност; па су исто тако и путови неограничени, којима народи и језици стреме великој циљи хуманитета. „Светска је историја“, вели Гете, велики концерт, на којем гласови појединих народа редом једно за другим до речи долазе. „Срећа човештва не ће тим доћи, ако се буду униформисале све народне особитости, него тим, ако баш те особитости до највишег савршенства доведене буду. Не треба један језик да буде не погрешиво оруђе за развијање идеја, него што више културних језика буду суделовали у усавршавању човечанског идеала у толико ће тим за велику целину бити богатији добитак, који ће се постићи борбом разноликих образованих елемената. Па и у животу језика не долази спасење од депотизма једног јединоспасавајућег универзалног језика, него од сложеног пословања и натицања свију културних језика, а то све у тежњи за једним културним идеалом, и ако се овај у хиљаду облика указује.

Светска нам историја даје много примера за овај одношај. Централно огњиште културе бејаше увек онде, где су се више културних језика укрштали. У старом Вавилону у једно исто доба важали су асирски, хититски и фенићански језик. После хиљаду година за време Сасанида на том истом културном земљишту, међусобно утицај сирског и грчког језика у свези са хузфарешким језиком отпочео је нову културну мисију перзијске државе. Неколико стотина година доцније за време Калифата овим споменути културним језицима придружише се још и арапски и индијски језик. У Јегипту је још изодавна био језик урођени равноправан са грчким језиком. У Индији и Грчкој стране културне језике замењивала су дивно развијена наречја.

Али најдивније и највеличанственије развија се та делатност разних културних језика у достижењу исте циљи у новијој Јевропи. Овде је већ у моду ушло, уз свој матерни језик још и други који говорити а још више их разумети. Осим тога је свима образованим Јевропејцима неопходно нужно потпуно знање латинског, а већином и грчког језика. Још никада неје била толика множина културних језика на једном и истом културном огњишту. Римски песник Еније, хвалио се, да је три душе прогутао, јер је осим грчког још латински и оскински језик учио. А шта би рекао данашњи образовани Јевропејац?

Не умножава се само знање, него и снаге човечанства непрестано расту. Према томе можемо предвиђати време, када ће смети од сваког образованог човека искати, да знаде и говори барем туче једно уз друго делатних културних језика.

Снажна држава средине (Кинеска) приближно је дошла већ до једног универзалног језика. Али управо баш та свеважност једног културног језика можда је и узрок, што се је кинеско душевно развијање закорело, те је и данас на оном истом ступњу, на којем је било већ пре толико стотина година. У Кинеској влада још и данас ова девиза: „Имаде само једна култура, и то је кинеска, и кинески језик је њезин пророк.“ Ми пак држимо се девизе Гетеове:

Кад једнако небо народе покрива,
Нек' једнака добра сваки и ужива.

А. М. М.

ПРТИЦЕ ИЗ ДАЛМАЦИЈЕ.

Написао

Анте Данило.

Сами наслов каже, да је не мислим потанко о Далмацији говорити. Неколико повијесничкијех пртица, нешто о обичајима и народној ношњи сложио сам заједно, еда укратко ако и буде не потпуна слика, не би ли штиноца понудила да распита о тој земљи, да му своја не буде туђа.

Обала славјанскога југа лежећа уздуж јадранскога мора, тај мали дио земљишта назива се Далмација. Разна питања откале је то име потекло не задовољавају нимало а то мање оно што му тражи славјанско поријекло цијенећи да је то ријеч „млад“ а по старом писмену обратно писана те мисли да је Далмација од ријечи млад као „Рома“ од „амор“. Свакако за то име у повјесници од давна се чује, те ријеч дође често о тој земљи коли маленој толи славној.

Згоде и незгоде што преживи ова земља, разне народе што у себи закрили, заковаше јој име у вјекове. Красни јој положај, лијепе јој луке замамиле рек' би ине народе да ју заселе, разне господаре да њом завладају. Де ако се мало на се попустимо, прегледамо положај Далмације за вријеме Римљана, хоћемо ли задржати глас да не речемо, ах красна ли бјеше ова покрајина, дивно ли је нарав обдарила! Плодне долине закласале, ували брежуљци лозом виновом, горе се заодјеле свакојаким дрвећем, Солин се уздиго слави код ријеке истоимене, испод стрма Криса, а до Спљета града. Па куд цијела ова земља преплетена планинама честим а плодним долинама извијугана ријекама и потоцима за Римљане била је измрежена цестам и путовима, којим још дан данас налазиш трака по кршним горама и по равнијем ливадама које но је земља заплила, да ти се испод плиткога рала показују.

Ал зар се благостање Далмације задржало дуго? Како се народи измијенише, тако се и срећа промијени, те кад Обри похараше што бје знатна и величанственога, не остаде нам до успомене те јуначке добе Похараше и попалише, па им се и име презиром задржало. Само што утече варварском чопору то нам се још сачувало, а то је столна црква Спљета града, некад поганска дворска богомоља цара Диоклецијана. Али иза толике невоље што спопаде ову покрајину, зар се нашао није ко би на пут стао даљему харању? Ето нам тада видимо Славене саби кршци Велебит и јуначком мишицом побити ту варварску чету на истим развалинама Солинским. Славенски се тад народ настанио и брже се на двоје раздијелио тако да се од Неретве к истоку српско удоми госпоство, а на западу Неретве хрватска оснује држава, главним градом Бијачем, који се протезаше све од горе што је с леђа данашњим Каштелима, па низом низ поље до жаморнога жала.

Цесте и путеви, величанствени водоводи што за вријеме Римљана свуда се гранаху, сада само да ти спомене негдашњу славу. Гдје се гора зеленила, сад се камен бијели, гдје прије цвијеће цвјетало сад се трње заметнуло, гдје но славић препјевао сад ту кука кукавица. А кад станеш да помислиш гдје нам народ изгуби слободу, гдје тај перивој на мјеста се претвори у пустару не мож' да не прокунеш млетачку добу. Не бје опаснијег господара овој земљи што Млечић. Уништио гору зар да хајдуке умете? неког саме заточнике слободе? То би смијешно било! Посјекао да се обогати да тим себи морску силу ојача да нас нашом муком задави. Свака

срећа тад је народу престала а приспијеле му невоље сужанством како неумрли Петровић владика црногорски каже:

„Домамили па их похватали.
Јадну нашу браћу соколове
Далматинце и храбре Хрвате
Па бродове њима напунили
И тискај их у свијет бијели
Те довукуј благо из свијета
И притискај земље и градове“.

Јадној по нас тој влади нађеш спомена у тврђама, у јаким мировима, у опустошењу ове покрајине у народном проклетству; ал да тражиш не ћеш наћи ма с ког погледа да је народу користи. За вријеме млетачко често је Турчин нападао на ову земљу, ал га мало по мало изгањаше док напакон не би потучен и прогнан за вијеке, те нам друге спомене не остави до танковитијех кула на високим брдима и мутнијех бунарина. Ал између свијех владара који завладаше овом покрајином сам јој Француз што на корист учинио: Опасао цијело приморје цестом, обучавао народ у пољоделству допуштајућ својим војницима да у вријеме мира земљу раде. Ал што је чудновато! прем да тај владар не штетовао да би с материјалног гледишта ипак већ би рек народу се дозлогрдило служити, те стаде на Француза као на никога мрзити. Та мржња се највише побудила (оставимо ли властелу Дубровачку) у Каштелима гдје јуначки Ивака укрцав се на руски „бриг“ што тад бјеше у Каштелском коналу, стаде ватру сипати на своје родно мјесто, да га само избави даљег сужанства. Али у зао час, руски се бродови вратише. Ивака и ако избјеже француско самосиље, они да му се освете, разорише му кућу и ступ му поставише на срамоту слиједећим написом „Овдје би разорена кућа попа Иваке побунитеља“ и т. д. спомен тај још обстоји, ал не на срамоту, већ да нам срце опоји народнијем чувством, да нас понуди на јуначка дјела и да нас превикне жртви за милу домовину. Француз хтјео да удуши све што је народу свето, па нам најзад заведе дједове до славне Москве. Ал ту брат брата познао, браћа се ту загрлила и за вијеке побратила.

Па након толиког немира, након свеудилног туђега наметања, ко се не би надао да већ једаред освану боље доба и овој покрајини: ко јој од срца не би желио бољу будућност? Ал заман браћо драга, још та земља тужи и јадује, а суза јој нема пријатеља да се смили да је избави, и сједини својим посестрима. Де погледајмо мирним оком у вјекове запамтимо повијест ове покрајине од када нам се дједови настанише, хоћемо ли љубопитности одољети да дознамо који ли је ту народ, која вјера? . . . Толика се господства изменила, толике згоде и незгоде попадаше изнад да баш не знаш, да ли се је обдржао! Ал се наша јунак, одољео свијема неприликама, сахранио себе у својим обичајима, у народном језику, и народном поносу. Подложен није се умилно, слободан није се разблудио, јуначки је трпио, јуначки се сачувао: земља му се пустошила, турско му копито утукло долине, ал народ не клону турском копиту не даде капе за миту.

Тај народ који иза толике невоље сачува своје обичаје и свој језик, да га видимо с ближјега у кућишту своје. Кренимо од Задра приморјем, од Задра у ком нзм се није но успомена сачувала нашем роду, у некојим беседама које нам живи доказ да нам се и ту некад мили језик гласио. Чућеш да госпођа задаркиња у цијели талијански говор умеће ти наше миле ријечи „драги“ „душа“ „сунце“, и о божићу ће по навади окитити божићну гору јелову јал маслинову па је звати божићем. Ну те мале изнимке, то нам само горка успомена и нагона, да нам се

још једаред мили језик огласи гдје нам се прије гојно. Пређимо редом од Задра до Биограда на мору; те кренимо к Шибенику граду који нам мили језик сачувао који даде себи на дикү познатијех мужева а из кога нам Анка Видовићева пјесме пева. Завезимо се нуз Крку све до пада њезинога да се нагледамо чуда у природи-гдјено река лемећа се низ брдо бучи, буца у небо диже пјену обојадисану сунчанијем зраком. А пад собом диже узмућену воду попут узрујана мора. — О грозна призора! Што је на свијету кретања рек' би да се туде слило, што је уке и буке да се туде сложило, да се једном ријечи сама природа себи наслађује. Пођимо к старом Трогиру да нам се позове женско јунаштво ког нам спјева Качић и мили Сундечић. Ал до тога мало даље ето нас Трогиру граду, ту чујемо већ како уз свој језик зна се и туђински. Те нам није Трогиранин заборавао свог смијешног наријечја што претвара сугласнике на сподобне меке или тврде те ће рећи „ца“ мјесто „ча“ „рашне“ мјесто „распе“. Ту уз народни говор сачувало се и народнијех обичаја те ће мушком дјетету сваки божић док не дорасте носит' умјењени напети лук а дјевојцици лучицу, нек се дјевојка одгоји научи а момче јунаштву. Ал ти стари обичаји како су од стара времена, изгубише можда и смисао те ћеш лук трудно разазнати по облику већ по имену. Де сад ако кренимо кроз каштеле равне кроз тај народ који Бијач остави и сагради куле и каштеле у мору да се од турчина обрани, кроз ту дивну обалу кренимо о којој вели Сундечић:

„Свију мору што је краја
Зар земаљског нема раја
Милевидно над Каштеле
Златне парте морског чела.
Дивно поље озго тврдо
Запасало голо брдо,
Испод неба и ведрине
Ко душице дјевојчине.
А море се пак залило
У њедарце тихо и мило,
Те се у њем као у своје
Огледалу гладн моме“.

Та лијепа обала сва се озеленила маслином и лозом виновом, и најплодније је мјесто цијеле Далмације. Кроз то лијепо поље цеста се извила, а по у мору по нажалу, дижу ти се као што вели Качић

„Тврде куле, високи палаци,
И у њима силени јунаци!“

Ту се је сачувало доста блага и старијех обичаја ако прем нам се коло промјени квадрилом. Туде се узгојо поносит човјек а срцем да му друга није. Донио је собом Каштеланин с Бијача своје старе обичаје па их вјерно чува. Каштеланин се сјећао свејега краља, те сваке године на дан св. Ивана крститеља изабрали би краља, док им ова то влада не забрани, те се и сада св. Иван каже Бирањ, а мјеста на којима би бирали зову се брца, што су по другим мјестима били „stimulus“ или „Haufe“. Знаде и Каштеланин присут дјевојачке дворе о Јурјеву сваковним цвијећем, и усадити јој пред кућом сваке горе да јој кућу заклоне; то мора сваки младожења као знак почитања, те се исто чини свијем народнијем областима, те по части веће или мање стабло се усади. Слободно Каштеланин ако је сваки приморац срчен, он је најсрченији, те се за дикү једне куће држи кад имаде чудо гостију. Барјак, и на њему колач и јабука, о вјенчању што пред сватовима носе овдјех се изгубио, ал га још можемо наћи по Пољцима у Цетињи и цијелом Загорју. Овдјех, што је смијешно, иза како се цура удаде, иде јој мајка у походе носећи јој преслицу, вретена, кудјелицу вуне, сваке преје, потке и основе, па под кућом ил' из

двора виче: Гдје си беспослице, шта не радниш, ево чусмо да дангубиш! Шта ли те кући не врате, кад за корист нијеси! Ал ето ти свекрве да дочека невјестину мајку, пак ће ти невјесту похвалити, премда ће трудно невјеста угодити свекрви ако није из рода, из блага из таке обитељи да је за дику селу од када се спомињу. Јер ти добро знаду наше жене и за дједа и прајдеда, па ти имају нешто аристократична. Како су ти гостољубиви и пријазни весељаци, тако с друге стране не трпе насељеника, него ако је голотиња па се за невољу утекао. У овим мјестима мало по мало чакавштина се губи. Народно одијело, задржало се је добро у приморју Далматинском ако прем од скраћене доламе скројише капаран; гаће су им уске и на глави мала црвена капица што је некад био калпак. Ал ћеш још наћи по Каштелима и по Пољцима стару доламу и калпак, а за плећима накићенијех прчина.

Путујући тако к истоку нагазићеш на Солинске старине гдјено сада мало селашце, те над тобом опазнићеш Крива на камену, па га за собом остави и напред крени, па за по сата ето ти Спљета града. То је највећи град цијеле Далмације, најљепши положајем, а најбогатији старинама. Ту уз римску величанственост нагледај се народног поноса, а пожали што, на шамост, народни језик поставља се талијанском. И Спљет нам даде јунака као Трталића, и врлијех пјесника ка Марка Марулића, а задње доба Ботића који сијева побратимство и бједну Мару.

И ту је мушко народно одјело као по осталом приморју, али женско те не сјећа ни садака ни доламе, па је таково ни француско ни славенско.

Највећи отоци бране спљетку луку, као Брач вином богати и каменита Шолта, па иза њи стере се Хвар најдужи оток далматински а од најстарији у повјесници, а до њега Вис славни биткама. Оточани су са свијем слични осталим приморцима, осим што на отоку Ластову више Корчуле 400 душа говори херцеговачко наријече.

Осврнимо се опет на кршино приморје и погледајмо на Макарску под високим Биокором под вишином гором; погледајмо колијевку Андрије Каћића који толико омили нашем народу „разговором угодним“ збирком то јест народнијех пјесама и по народном калупу испјеванијех народнијех спомена.

Па кренимо к славном Дубровнику што нам се понео на голу Срп па се у долац пустио на насип док се пење уз некад мали оточић који се стрмином у море утана. Погледајмо га како нам се диви, како се поноси над свијем градовима славјанским значајем, и охоло се диже пјесмом и знањем над славјанским југом. То нам је прва кољевка пјесме, то нам је прва народне ћуди. Слободан се уздиго Дубровник, у слободи се разгојно до врхунца славе. Трус му више пута запријети, назад двјеста година га разорно, ал Дубровник се опет попе на истим развалинама у истом облику и истом славом. Још се у Дубровнику од старијех времена сачувала народна свечаност на дан св. Влаха, кад сељани скупљени под својим барјацима над главом машућ њима поздрављају славни град, те стане пуцатања страшна уз ошће весеље, осјећајући уз народни обичај некадашњу слободу. Живо народно осјећање па дивно коло што на даље Дубровника свуд се поносно игра да нам изглед што може слобода на узгајање народног чувства и почитања својих обичаја. Лијеп нам је Дубровник кућама и обичајима, диван пјесмама; над којима се диже орловијем летом Осман Гундулићев. А и ту све престану сужанством док нам се не огласи последње доба Медо Пуцић који овак зајева својем рођеном мјесту:

„Дубровниче мало мјесто
Ала си ми драго,
У теби ми бива нешто
Како није благо;
Све обично, све домаће
Све на једну влас
Све покојно све стајаће
Створено за нас.
У теби нам ум у цвијету
Сваки замишљај
Што зажељет мош на свијету
Та земаљски рај.“

Од Дубровника к истоку ето ти Боке которске, ето ти тјесна, ето ти каменити брда утапат се стрмином у море. Нашарано то конавље љепим кућама што човјек кад на мору стекао дође у родно мјесто да ужива мир и покој и даде кућу саградит, а до ње огради подворницу да докоча у миру своје данке. Ту је народ јуначки, ту је славна Кривошија што но се прогласи по свијету јунаштом. Которанин је стаса висока, избечита ока, јуначког погледа, одјелом и говором је сличитији загорцу него приморцу ка што цијела околица Дубровачка. Мед мјестима Боке которске Котор је страчан горама, које пријете наћ се сорити, и најскрајнији у Боки. А с ушћа кроз разну гору, кроз лемуне и наранце бијели се Нови о ком каже наумри Петровић Његуш владика црногорски:

„Нови граде сједиш на крај мора
И валове бројиш низ пучину
Као старац на камен сједећи
Што набраја своје бројанице.“

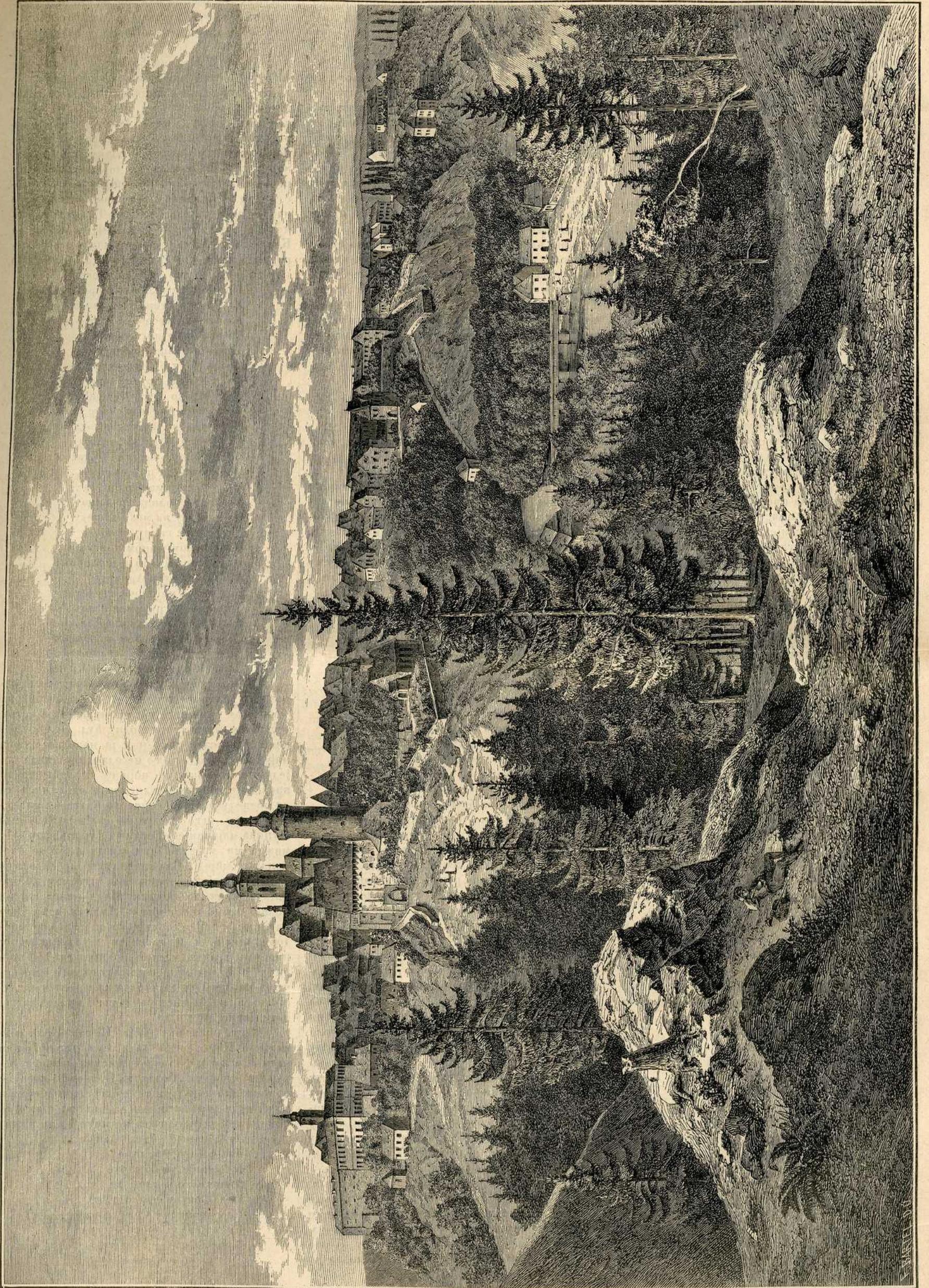
Али како напоменуемо да околица Дубровачка и Котор јесу разнолични од осталијех примораца ако ћеш у одјелу у обичајима и у истом акценту, ваља рећи да и мед њима има разлике, те нам Дубровчани говоре медно Херцеговачки језик што Которани акцентом занашају на чакавштину или да боље речемо на словјенштину изговарајућ јако слично Црногорцима ал не тако Брђанима. Велика разноврсност природна ове покрајине по свој је прилици узроком многобројним обичајима и разним наријечима, који се у толи малој земљи налазе. — Па ако погледамо запад до Неретве или боље приморје до Цетиња не ћемо наћи мјеста да не говори чакавски, дочим од Цетиња к истоку приморје нам је штокавско, осим отока на којима мало по мало чакавштина исчезава док нам се у Мљетцима већ штокавштина гласи. Ну како већ напоменуемо разноличност у питомот приморју тако ако сада прођемо кроз кршино Загорје и Огорје, видјећемо која је разлика међ овима и приморцима.

Одмах како превалимо од приморја прву гору стере вам се пред оком пусто загорје; а одмах кад се наћеш на врху те погледаш то дивно приморје што но ти се под оком стере то тихо море како се на потоке завија а на округ околу отока што но су ти као шајке у рубању изредани па се обазреш на загорје како ли је сва спржена осим малијех дочина у којим ти се зелени јасен, бријест и високи храст, чини ти се да си у другом свијету. Сва је ту гора помлаћена, а та се је некад Загора зеленила као што свједоче труле тапине и младице што из крша провучу. Свуд је некад та страна плодна била, ал како горе нестане тако се оголила брда, а земља водом кроз шкрапови камен у море се излила. Ал погледајмо мало на та села, гледајмо како су им куће растркане како тај народ не живе у скупљеним варошима него се на мјеста окупио да у самоћи проводи своје данке. Није свуда по Загорју земље нити је пространа поља па свак гледа како да се прехране те отиш главом за крухом: одлучила га дакле невоља те он пошо да тражи еда поља за усјеве еда горе да се огрије. Ал кад ступиш ближе на

се на човјека намјериш ала га се зачудиш! Како тај изгледа! Дивна струка лукава погледа, завно ти је чаму око капе, обрио се с преда до по главе, мрке брке ниско објесио, прчки му се низ плећа пружио а о њему се златне ките објесиле. Јачрма му је златом извезена ил је прекрили низови сребренијех пуца, а по врх ње о лијево раме спустио је зелени капаран, о трбуху препасао ти је запашњаћу сву коситером нашарану а у њој му задјене кубуре сребром оковане и јатаган виши од аршина што је понос нашега народа. Гаће су му модре, ниско везане да му бијела кошуља дијели гаће од запашњаће а поврх заспоњени трлука обоу је опанак. Дивно ли изгледа, ал зар ћеш се тому зачудити да у невољи и злата имаде. Није га он купно, не, па би и срамота била да га и продаде; отац му је све то оставио, а оцу је дјед, а дједу оставише они, о којима мало знамо. Ево овдје у забитним мјестима налазимо у народу свакојакнијех пресуда, он ти знаде за вјештице и за вукодлаке па им знаде лијека. Ал нам тога има свуда гдје је народа нашега па хајмо да видимо како ли жена носи. Жена има сукњу од паса до четири прста од земље а сва ти је на ситне прегибе модра а у поданку је завршена за један прст црвеном чојом, а на глави јој црвена округа, па преко ње бијели рубац пада јој низ плећа, а садак обукла што је као долама ал рукава нема па само о зади виси а с приједа шарена прегача сва дивно израћена на мале кличице, која је на гласу како су лијепо боје сложене што ли наша чобаница у пашни изгради тако чисто и укусно опорим својим рукама. — Цура пако разликује од жене удате што мјеште округе и коса на округ везанијех носи капу а о капи трепетлике, а за капом науново перје а сплела је прчки као мушко.

Ал велика сличност што се налази у Загорју и Огорју, да не би лако ни разазнао човјека од човјека, него ко је ту рођен не ће нам пресијецати говор, него ћемо и о једним и о другим скупа прозборити. Да видимо само каква им је кућа. Немој се ту надати да ћеш наћи као у приморју „бијелих кула високних палаца;“ ту је човјек превикао невољи па му мање и потребе. Кућа му је потлеушица шеваром или плочом покривена. Нема обично општа него само једна просторија у кој ћеш наћи огњиште а до њега одар на ком ће их се стрнути зими ако ћеш петеро чељади, премда је поузак. Љети им пака и не служи, ка спавају сви на двори на зеленој трави. Ту се у истој кућици зими животиња спраћа па промисли широко ли им је.

Често се код нашега народа говори о звијезди као о коби под претирком које човјек се роди и одгоји. Те о том неки и мудријали. Ну ако је кућа тако уска не буди чуда да док је кога у кући, жена ако рађа бјечки у забит гдје никога нема. Ал куд ће да вас пита? нема друге ваља јој на двор изаћи, те ако се у звијезду загледа да знаде добу кад је чедо родила није чуда никаквога, те о звијезди оне кажу као грађанкиње о дану и ноћи. У овим забитним странама и без оне силе попа и фратара народ се одгаја племенитији него што у скупљеним варошима гдје се то измисли у црковним размазањима а изгуби се трак чудоређе и поштењу. Ал да тако речемо о сваком узгоју да почнемо са дјететом, каковим се чувствим узгоји, како није плаково, како ли ћути мајку своје и милује рећи би да је тај народ допро с тог погледа до најплеменитијег савршенства. Гле! пустимо грађанкињу да се скита по самотним горама гдје јој нема никога до ведрога неба, ил чобанце младо да туд прође, не би ли поштењем завршила. Ал та млада чобаница руга се шта такову, зар да јој мајка поште-

Табор.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
WWW.UNILIB.RS

ња чува када је у планини? Стидила би се тога проста наша чобаница! Ту у планишту не дангуби млада пастирица него преде, везе, и којешта ради, а кад јој се триви другарица зајева танко гласовито по прилици овакову пјесму:

Ој маленко за маленко!
Буд отиде то маленко?
Там доли к Шибенику,
Шибен трава до рукава
А Храмина до рамена,
А Варика за човика,
Дјетелина до колна,
А Стокласа баш до паса,
По њом пасу три пауна,
И четврта пауница,
Дјевојка им чобаница,
Шикам их је окрећала
Златним прутам узбијала.
Отуд иду три делили
Међу се су бесједили
Што би који најволија?
Најстарија говорија
Да б' каница најволија,
А средњи је говорија
Да б' пауну најволија,
Најмлађи је говорија
Да б' дјевојци најволија,
Паун може одлетити,
Каница се одерати,
А дјевојка мога вјека.

Приморкиња научила се купит у дућану шта јој потреба, ал загоркињи није те згоде па она се научила прести, капу навести, откати, и ако ћеш омастити сукно. Тако је и човјек далеко од свијета он зна себи све преправити. Он ће ти рало начинити, он зна коват, он потковат, па све што му је за потребу. Тај народ тако растркани како ли се жени, јели из комшилука или не? Обично траже да што вишу родбину и својту буду имали, па на то не пази да му је из свог села. Како свуда има супротивитина за женидбу, тако је и код нашега народа, ал ако се они воле уграби ће момак цуру пак је својој кући води. Ту родбина њезина окупи му кућу, а дјевојку питају јели силе да ће врата провалити, да ће кућу разорити. Већ је у овијем мјестима то преостало као нека лакрдија, ал другој: као у Боки Которској, тамо ти послови имају озбиљни последица. У овијем мјестима народни се обичаји неповарени задржали. Жена мужа а муж жену не ће никад именом звати него: јел' ти, чујеш ли, ал то би срамота била да се по имену зову. Љубе се то није друго, али не исказују једнако један другому своју љубав па и по смрти рек би да преоставши не жали ако му је жена умрла, као што би жена знала њега нарицати. За мужем жена црно обуче ал не муж за женом: то не би било мужевно! Ал тако израстан народ у самоћи ко би рекао да се племенитим чувствима одгоји! А да видите мало дијете од три четири године како ли се мајци весели, како ли јој на сусрет трчи; па га гледајте одрасла што но Смиљанић Илија кад је рану допауно говорио Мандушићу Вуку:

Ај бога ти Мандушићу Вуче,
Води мене побре моме двору,
Моме двору, мојој старој мајци,
Моја мајка да ми ране вида,
Љуба моја да стере постељу,
Сеја моја да ме водом поји;
Ал говори Мандушићу Вуче:
Ја те водим побро моме двору
Моја мајка да ти ране вида,
Љуба моја да стере постељу,
Сеја моја да те водом поји.
Проговара Смиљанић Илија:
Аја богме драги побратиме,
Туђа мајка ране повређује,
Туђа љуба бреговито стере,
Туђа сеја горком водом поји.

Заиста неке обичаје не напоменусмо. Ал ти су што по свуда се још задрже, као бадњаке налагати, и шарати об ускресу јаја у скупу зајевати уз гуслу јуначку пјесму, о жетви велико весеље, и како ли цуре обуку кад жењу мисна одјела, како је то најљепши дан што човјек точи и вије плаћу што му нарав за труд намјерила. Него то самотно живљене није угасило весељачку ћуд нашега човјека па се није друштвености заборавио. И он ти иће на састанке и вечер да се забаве отиду момци пушкарајућ гдје је дјевојка да се мало нашале, да се исмију. Ал како се они спомињу цура, и цуре им одвраћају па свака милијега очешљаће, намазаће и причин му оплести на што више кита умије. Тако се забављају, па ако ли који знаде зајеваће уз гусле или исти домаћин нека му у кући више весеље. Амећу тим дјевојке ће ти закидивати у момке што се окупили око гусле. Та знаш што је? шала шалу рађа, а шала весеље. Засједнути дјевојке, па ти мукло почму пјеват, док се мало по мало цусте на вас глас, па ће ти а бог зна колико пјесама испјевати по прилици овако:

Мала Мара цвјеће брала
Гдје је брала ту заспала,
Њој долази младо момче;
А мој Боже и Маријо!
Шта б' од Маре сад радио?
Да је будим грехота је,
Да је љубим срамота је и т. д.

Али како наш народ за дуго се спомиње црвашњег својег прибивања то најбоље видимо у том, кад што о води великој говори, спомиње Дунај, кад ли што танка витка, говори о јели, према јој нема ни трака у цијелој Далмацији; па слушајте и ову пјесму у којој народ спомиње Саву, и колико ли у цијени има мајчину љубав:

Вода Сава није сама,
Синоћ Марка позанила
А јутрос га избацила;
Да је у Марка своја мајка,
За дан би му гласе чула,
А за други разумила,
А за трећи на дањ дошла,
Ал је у Марка туђа мајка
За годину гласа чула
А за другу разумила,
А за трећу на дањ дошла,
Кад је мајка на дањ дошла
Тот из Марка јела никла
Из врх јеле бисер капље,
Из сред јеле челе лете,
Из дно јеле Дунај тече.

Припросто и убожно живљење није искоренило ни јунаштво нашега народа. Те ако погледамо на Котаре равне, на Јанково родно мјесто и Јанково бојиште, како ли је јуначко и сада, како ли је поносито. Наш народ све је задржао што му дједови даше па се види јасно некадање богатство његово, његова срченост што за цијело није се могла породити у невољи и пркоситост што се не налазе него у човјеку у обилности одгојеном. Гледај цетињанца, каква ли је стаса, какова погледа, каква разговора, не можеш ни посумњати да су му стари у невољи живјели као што он живе. Та погледај на сињску варош, на малој узбрдици, гдје ти се је лијепш спомена задржала народној ношњи те ћеш видјет Сињане у долами и калпаку сваке године на краљев дан изаћи на поносним коњима и алку протркати, а копљем у руци згаћати у мало колашце, на успомену што задњи пут потукоше Турке прстигавши их на брзим коњима.

Упознати се с народом и потанко исписати његове обичаје, није ствар са свим лака, него ако желимо живу му ћуд познати учимо народну пјесму. Народ наш даде неизреченога нам блага у својим пјесмама. Казао што нам стари били, о којима не би знали по

другому ништа да нам он не сложи у десетерцима јуначка им дјела, да нам разним стихом не испјева своје обичаје, и ћуд своју да нам по том не усади у срце. Он нам је своју подобу дао у Краљевићу Марку, те нам није ни један опис вриједнији да се с народом упознамо што је његова пјесма. Читајмо народну пјесму о којој ако Гете говори да је лијепша као исти Омир, за нас је још љепша, још кориснија, јер нам је то живо народно чувство, најљепши нам језик и извор сваке народне просвјете. Ко је кадар па до сада није се нашао ни један да у пјесништву није јој изостао, да је у сликама живо нам преказао што народ наш у мало бесједа. Та ако тражимо исказа пркоситости народној, не наћемо до Краљевића Марка. Ако тражимо поноса народнога нема нам што у Мусе Кесеције. Па нам за примјер ово мало стихова:

Поранио Краљевићу Марко
Уз Кисуру тврда Качаника,
Ал ето ти Мусе Кесеције,
На вранчићу ноге прекрстио
Топузину баца у облаке
Дочека је у бијеле руке.
Кад се један другом прикучише,
Рече Марко Мусе Кесецији:
Дели Муса уклон ми се с пута
Ил с' уклони ил ми се поклони.
Ал говори Муса Арбанаса:
Прођи Марко не замећи кавге
Ил одјаши да пијемо вино,
А ја ти се уклонити не ћу,
Ако те је родила краљица
На чардаку на меку душеку
У чисту те свилу завијала
И злаћеном жицом повијала
Одхранила медом и шећером;
А мене је љута Арнаутка
Код оваца на плочи студеној,
У црћу ме струку завијала
А купинном лозом повијала,
Одхранила шкробом овсенијем
И још ме је често заклињала
Да се ником не укаљам с пута.

Може ли се дати љепше прилике да изрази ћуд двају супарника? Народна пјесма може нам сама шта таква пружити а истом приликом изразити народну ћуд. Било је речено и до сада како нам је народна пјесма највише благо, али то не односи ни мало појединим пјесницима који су се прославили кроз цијело Југославијство и заслужили да се преведу ради пјесничкога блага на ине језике, као што последње доба дјела Меда Пуцића најновијег пјесника Дубровачког. Ну можда ни у једној покрајини него по свој прилици цијело Славјанско југо не даде нам толико врлијех пјесника као што нам Далмација и мили Дубровник. И до овога вјека право нам је пјесништво Далматинско било највише у цијени. Ал како да се не присподобе пјесници и другијех покрајина да се просуди врлина нашег пјесништва? Говорити о Далмацији, о далматинским пјесницима хвалити их до небеса ка и јесу и заслужили, могло би кога преварити мислећ данд њима нема другога.

Јест последње доба Петар Петровић владика Црногорски даде нам дивни спјев што је осим народнијех пјесама свакога накрило својим „Горским Вјенцем“ који се оригиналношћу уздиже до народне пјесме а од кога да дамо још једну прилику, доваћамо четири последња стиха посвете ће но каже:

Зна Душана родит' Српка
Зна дојити Обилиће
Ал хероје ка пожарке
Дивотњике и племиће
Гле! Српкиње сада рађу;
Благороцтвом Српство днше
Бјежи грдна клетво с рода
Завјет Срби испунише.

Коста Трифковић.

(В. лик на стр. 97.)

Изгубисмо једног даровитог младог радена на пољу наше књижевности, изгубисмо Косту Трифковића. Проклета суха болест, која нам је већ толико ваљаних младих књижевника покосила, отрже нам и њега, који је — вративши се из Италије, где је својој болести лека тражио, — 19. фебруара у Новом Саду преминуо.

Коста Трифковић родио се 20. октобра 1843. године у Новом Саду. Поред ваљаног кућевног васпитања свршио је ту у месту свога рођења основне школе и нижу гимназију; за тим оде на страну, и у Винковцима сврши V. а у Пешти VI. разред гимназије. Из детињства још беше жеља његова, да свој живот посвети морнарству, те с тога оде на Реку и упише се у морнарску школу, желећи своју намеру остварити. Ту је учећи се у морнарској школи провео две године, а за тим ступи као морнар на једну трговачку лађу, која је из Реке преко Крфа и Цариграда у Одесу пловила. На том се путу поболео, и тиме се уверио, да он не може поднети велике телесне напоре морнарског живота, и да је морнару поред одважног духа и добре воље пре свега нужна јака телесна конституција, чиме га природа није обдарила. Морао је дакле избрати други начин живота; но пре свега врати се на Реку и ту доврши гимназију и положи испит зрелости, а за тим изабере правну струку. Први семестар свршио је на правној академији у Пожуну, а за тим оде у Дебрецини, да тамо мађарски језик боље научи, где је прву годину права довршио и другу свршио. Одатле оде у Кашаву и ту сврши трећу годину и положи државни испит. Свршивши права оде у Пешту, и ту постане перовођом код варошког суда. Год. 1868. врати се у Нови Сад, и ту за кратко време начини лепу чиновничку каријеру, почевши са подбележничтвом а свршивши са сенаторством. Год. 1872. буде за варошког фишкала изабран, а те године почне и као приватан адвокат радити. Коста Трифковић беше као чиновник и адвокат вредан, савестан и поштен, а као друг и пријатељ искрен, љубазан и друштвен. На књижевном пољу почео је радити год. 1870. и за врло кратко време стекао је врло много пријатеља и поштовача. Своје перо посветио је драматској књижевности, и његова дела показују нам често дубоку студију карактера, добро познавање света, лак полет и природан хумор. Он нам је у својим делима износио пред очи људе, какве сваки дан на улици виђамо, са њиховим врлинама и манама, па баш за то, што је своја дела црпео већим делом из живота народног, изазвала су она у публици увек велико допадање. Ми ћемо овде само набројати његова изворна дела и преводе, а критика ће у своје време изрећи суд свој о његовим целокупним делима, и одлучити дела трајне вредности од оних дела, која су само ефемерног значаја. Прво дело, са којим је Коста Трифковић као писац дебитовао, беше весела игра: „Француско-пруски рат“, а за тим су једна за другом следовале: „Честитам“, „Школски надзорник“, „Избирачица“ и „Љубавно писмо.“ Уз ове веселе игре вредно је напоменути још две, које до данас нису представљане: „Тера опозицију“ и „Пола вина, пола воде.“ Изворна су му дела и „Живот Доситеја Обрадовића“ слика из живота, и драмолет „На бадњи дан“. Дела која је Коста Трифковић за српску позорницу прерадио, ова су: „Мило за драго“, весела игра са немачког, „Ни бригеша“ са талијанског, и са особитом вештином прерађена шала са немачког „Мила“. Осим ових дванаест позоришних дела, велика је заслуга Трифковићева, што

је он у кругу својих пријатеља покренуо мисао, да се „Јавор“ на ново издаје, и сам је на остваривању те мисли много радио. У прошлој години „Јавора“ изашла је од њега красна приповетка „Иванчин гроб“, а ове године пред своју смрт штампао је другу приповетку „Млетачке тамнице“.

Коста Трифковић беше по томе веома вредан и заслужан писац, и редак родољубив Србин. Поштујући његов рад на пољу наше књижевности, доносимо ево данас лик покојника, и завршујемо ово мало речи са жељом: Дај Боже, угледао се многи млади Србин на Косту Трифковића, и урадио толико за свој народ, ма и на другом пољу, колико је Коста Трифковић привредио нашој драматској књижевности! — Слава му!

Црногорка с козом.

(В. слику на стр. 101.)

Борба у сликарству, која се у новије доба појавила између два велика суседна народа, између Немаца и Словена, завршена је победом Словена над Немцима. Од куд то, да словенска уметност у сликарству на једаред одржи победу над немачком? . . . Немци су морали бити побеђени, но не за то, што они не би имали талената првог ранга, или савршених уметника технике, јер таквих они давољно имају, него за то, што немачки уметници у последње доба јако оскудевају у идеалима. Ко је пажљиво пратио немачку уметност у сликарству последњих пет шест година, или ко је само добро прегледао немачку галерију у „уметничкој дворани“ на светској изложби у Бечу, тај се врло лако могао уверити, да у немачком сликарству владају два правца: обожавање немачке победе над Французима у последњем рату, и исмевање немачког свештенства. И из једног и из другог правца вири ругање, а тешко уметности у којој ругање игра главну улогу! Така уметност мора онадати. Но на против новија словенска уметност, на челу јој Чермак и Матејко, пуна је красних идеала. То нам најбоље сведоче последње две сликарске изложбе у Бечу, на којима је словенска уметност славила победу над немачком. У „аустријском друштву уметности“ заступљени беху Пољаци са својом колективном изложбом, са које су Матејко и Брант лаврове венце однели, а у исто доба у „уметничкој кући“ изложно је Чермак своју слику „Рањеног Црногорца“, која најлепша беше међу свима сликама и у једној и у другој изложби. Словенски су дакле уметници одржали сјајну победу над Немцима, и ми од наше стране у славу те победе доносимо и опет једну слику Чермакову: „Црногорка с козом“ која је једна од најлепших жанрслика чувеног чешког уметника Чермака, од кога смо већ две слике из живота црногорског донели: Црногорку на стражи и Црногорку где чека драгога.

Руси.

(В. слике на стр. 104. 105. и 109.)

Језгру словенског живља у Русији чине Велико-руси. Губерније, које леже у средишту и на северу јевропске Русије, наиме: Москва, Смоленск, Твјор, Псков, Новгород, Архангел, Вологда, Ярослав, Кострома, Влађимир, Нижњи, Тамбов, Рјезан, Тула, Калуга, Арјол, Курск и Воронеж називају се Велика Русија, од којих многе беху некада омање кнежевине, из којих је у давнашње доба састављено руско царство.

Сој људи, који у тим губернијама станује јачачно није овејан тип словенске расе. На северу и северо-истоку долазио је у разноврстан додир са финским племенима, па шта више још из монголског доба па све

до данас тече доста и татарске крви по његовим жилама. Величина тела, лик, боја косе и очију колеба се код њега међу онима противностима, које се код чистог словенског и финског племена јасно изражене налазе. Често се у једној губернији налазе међу смејим и црномањастим типови. Очи, ониско чело и пљоснаст нос, то су последњи остаци од татарског наследства. Велико-рус је обично средње величине.

Велико-руски тежак има ту чудновату особину да радо путује, а навикао је, да сваког лета сву бригу око обрађивања земље остави старијим људма, жени и деци, а он оде те као раденик у пољу ради по другим, обично јужним губернијама, или као надничар, фабрички раденик, кирицијаш, кочијаш са својом тројком, мрнар, занатлија и најпосле као трговац иде по варошима и продаје све оно, што сеоска индустрија у његовом завичају производи, па тек у зиму, а често боме и после неколико година, врати се својој жени и деци.

Свака губернија има још од вајкада свој особени начин привреде. Из Москве долазе кириције (јемпчици) и кочијаша (извопчици), из Новгорода мрнари и говедари, из Јарослава крчмари и послужиноци чаја, а и трговци са чувеним јарославским и влађимирским платном, из Тамбова чикоши (табунчици), из Туле ковачи и бравари, из Рјезана, Москве и Архангела дунђери, из Влађимира сликари и трговци, који са насликаним и исцвираним светитељским иконама и амајлијама тргују.

Прва слика (на страни 104.) представља нам таку једну групу Велико-руса из разних губернија, који су се „на посао кренули.“ Она два младића у учињеним и простим кожусима, то су московске кириције (јемпчици). Са својим високо натовареним колима или саоницама, а с преда по могућству „јемпчица“ са једним до три упрегнута коња (тројка), путују по читаве године по целој Русији и враћају се само на кратко време у свој завичај, да виде жену и децу, да своју неплаћени порез подмире и да остатак свог заслуженог новца ради сигурности од неситих и лакомих сеоских чиновника где год у земљу законају, или да га за то кратко време свога бављења заједно са својим пријатељима у селу попију. А кад прођу неколико веселих недеља и кад и последњи грошић из џепа нестане, онда опет упрегну своје коње у кола, па се одвезу у трговачку варош да узму робе, а боме и да нешто новаца позајме од свог познатог трговца. — Онај снажни атлет што пуши из праве лулице, окићене земљаним црвеним заклопцем, то је тежак из рјезанске или московске губерније, који се као дунђерин посла примио. Његов је читав алат она потежа секира са великим сечивом и кратким малом накривим држаљем. Са том стародревном и уобичајеном справом израђује он без шестара и мере сурово стабло за разноврстне потребе, па шта више и дивне орнаменте. Ону грубу плаву или белу кошуљу, коју као сваки руски сељак преко чакшира носи, и оне црне сукнене чакшире замениће недељом са парадном, као крв црвеном или као шафран жутом кошуљом и црним кадифли-чакширама.

Остале четири особе у групи, то су руски раденици у пољу. Онај тежак с дугачком брадом у средини слике, пореклом је из влађимирске губерније. Оба новгородска говедара, од којих је један наоружан са дванаест стопа дугачком и из танких кожних кајиша оплетеном ајкачом и онај други тежак из нижегородске губерније имају на ногама народну обућу, „опанке.“

Чудноватан и разноврстан је како по облику тако и по боји онај од грубе вуне из-